

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบแนวคิดในการวิจัยและเพื่อช่วยอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำย่อยของได้อย่างละเอียด อันจะนำไปสู่ความเข้าใจถึง แนวทางและวิธีการ กลไก จุดอ่อน และจุดแข็งของการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรเพื่อพัฒนาเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำย่อยของสาละวิน ภายใต้บริบทชุมชนที่ทำการวิจัย ซึ่งแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเหล่านี้ประกอบด้วย

1. แนวคิดความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง
 - 1.1 ความเป็นมาของแนวคิดความขัดแย้ง
 - 1.2 ความหมายของความขัดแย้ง
 - 1.3 ประเภทของความขัดแย้ง
 - 1.4 การจัดการความขัดแย้ง
 - 1.5 ความขัดแย้งด้านทรัพยากร
2. ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่
 - 2.1 สาระสำคัญของทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่
 - 2.2 ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ของพาร์สัน
 - 2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่กับความขัดแย้ง
3. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
 - 3.1 ความเป็นมาของแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
 - 3.2 ความหมายของเครือข่าย
 - 3.3 ลักษณะร่วมของเครือข่าย
 - 3.4 ประเภทของเครือข่าย
 - 3.5 ความสำคัญของเครือข่าย

4. แนวคิดการมีส่วนร่วม
 - 4.1 ความเป็นมาของแนวคิดการมีส่วนร่วม
 - 4.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 4.3 กระบวนการมีส่วนร่วม
5. แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ
 - 5.1 ความหมายของอำนาจ
 - 5.2 ประเภทและแหล่งที่มาของอำนาจ
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง

1. ความเป็นมาของแนวคิดความขัดแย้ง

ความขัดแย้งเป็นเรื่องของธรรมชาติ ความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ในชีวิตของทุกคน แต่จะมีระดับของความขัดแย้งต่างกัน ความขัดแย้งจะเป็นสิ่งดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับการจัดการกับความขัดแย้งนั้นได้ผลออกมาในเชิงบวกหรือลบ ถ้าเราสามารถจัดการได้ดี ความขัดแย้งนั้นก็จะเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ แต่ถ้าไม่สามารถจัดการได้ดี ความขัดแย้งนั้นก็เพิ่มขึ้น นำไปสู่ความรุนแรงอาจทั้งทางร่างกายและจิตใจ

นักสังคมวิทยาได้ให้ความสนใจในเรื่องของความขัดแย้งและทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) ที่ได้พัฒนามาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แนวคิดเดิมที่ยอมรับว่าเป็นแบบฉบับหรือแนวคิดคลาสสิก ได้แก่ แนวคิดของ คาร์ล มากซ์ (Karl Marx) ซึ่งสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550) ได้ศึกษาแนวคิดของคาร์ล มากซ์ ในมิติทางเศรษฐกิจ และเสนอไว้ว่าจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งมาจากเศรษฐกิจ ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจจะนำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง โดยที่กลุ่มหนึ่งพยายามที่จะสนองประโยชน์ตนเอง อีกกลุ่มจะเสียประโยชน์ และเชื่อว่าสภาพความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติของสังคม ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก เป็นการต่อสู้ของชนชั้น บนพื้นฐานของการแย่งชิงทรัพยากรและปัจจัยการผลิต ซึ่งนำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ที่ผู้ที่เกี่ยวข้อง นั่นคือชนชั้นกรรมาชีพสามารถกำหนดรูปแบบใหม่ของการใช้ทรัพยากรและการผลิต สรุปแนวคิดคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งที่สำคัญมี 3 ประการคือ

1. องค์กรทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เป็นการกำหนดรูปแบบขององค์กรอื่นๆ ในสังคมนั้น นั่นคือ โครงสร้างของชนชั้น การจัดระเบียบเชิงสถาบัน ระบบค่านิยม ความเชื่อ ลัทธิศาสนา หรือระบบความเชื่ออื่นๆ ของสังคมล้วนเป็นภาพสะท้อน หรือได้รับอิทธิพลจากองค์กรเศรษฐกิจของสังคมทั้งสิ้น

2. องค์กรเศรษฐกิจของสังคมใดๆ ย่อมมีขุมพลังที่เป็นต้นกำเนิดการขัดแย้งเชิงปฏิวัติระหว่างชนชั้นในสังคมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นเสมอ (ยกเว้นสังคมแบบคอมมิวนิสต์) การขัดแย้งเชิงปฏิวัติระหว่างชนชั้นนั้นเป็นกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectics) และจะเกิดเป็นยุคเป็นสมัย โดยองค์กรเศรษฐกิจแต่ละยุคจะ ได้หว่านเมล็ดเชื้อทำลายตนเองไว้ในสังคม ด้วยการแบ่งชนชั้นต่างๆ ในสังคมออกเป็นกลุ่มหรือสองพวก (เช่น พวกชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นนายทุน) ซึ่งท้ายที่สุดจะมีการโค่นล้มชนชั้น โดยชนชั้นที่ถูกปกครอง

3. ความขัดแย้งจะมีลักษณะเป็นสองหลัก คือ อีกหลักหนึ่ง ได้แก่ชนชั้นที่ถูกเอารัดเอาเปรียบซึ่งตกอยู่ในภาวะเงื่อนไขแบบหนึ่ง อันเกิดจากลักษณะขององค์กรเศรษฐกิจที่จะทำให้เขาตระหนักใน ความสนใจ แท้จริงของเขา ต่อมาจึงได้ก่อตั้งปฏิวัติทางการเมืองเพื่อต่อต้านชนชั้นที่มีอำนาจและเป็นเจ้าของทรัพย์สิน

คาร์ล มาร์กซ์ เชื่อว่าความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงเป็นของคู่กัน เขาใช้วิธีการวิเคราะห์ความขัดแย้งเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์สังคมและยืนยันว่าความขัดแย้งเป็นกฎพื้นฐานของชีวิต การวิเคราะห์สังคมของคาร์ล มาร์กซ์ อยู่บนพื้นฐานของการขัดแย้งทางเศรษฐกิจ เขาเชื่อในการใช้ความขัดแย้งเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสังคม จุดเริ่มต้นของความขัดแย้งมาจากเศรษฐกิจ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเกิดขึ้นเพราะแต่ละกลุ่มมีความสนใจทางเศรษฐกิจที่ตรงกันข้ามกับความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ซึ่งจะนำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมและทางการเมือง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 : 78) ได้ศึกษาแนวคิดของ ซิมเมล (Simmel) และเสนอไว้ว่าความขัดแย้ง เป็นปฏิสัมพันธ์รูปแบบหนึ่ง ทำให้เกิดการรักษาสังคมและหน่วยย่อยต่างๆ ของสังคม และเป็นกระบวนการชำระรักษาความมั่นคงของสถาบันแบบหนึ่งตามแนวคิดของซิมเมล องค์กรสังคมมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ทางสังคม จะเกิดขึ้นในภาวะสังคมเป็นระบบ ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมอาจสืบเนื่องจากการบูรณาการอินทรีย์ภาพสองกระบวนการ คือ กระบวนการก่อความสัมพันธ์และกระบวนการแตกสัมพันธ์

2. กระบวนการดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากแรงขับสัญชาตญาณ และความจำเป็นอันสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทต่างๆ

3. ความขัดแย้งไม่จำเป็นต้องทำลายระบบสังคมหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเสมอไป

4. ความขัดแย้งเป็นกระบวนการสำคัญอย่างหนึ่งที่กำลังดำเนินไปเพื่อดำรงรักษาสังคมหรือส่วนประกอบบางอย่างของสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 : 85-86) ได้ศึกษาแนวคิดของ คาร์เรนคอรฟ (Dahrendorf) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ได้เสนอไว้ว่า ความขัดแย้งนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจ (Authority) ไม่ใช่มาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยอธิบายว่า ในสังคมประกอบไปด้วยกลุ่มต่างๆ มากมาย ในแต่ละกลุ่มมีความไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น ซึ่งเป็นความไม่เท่าเทียมกันด้านสิทธิและอำนาจ (Inequality of Authority) โดยผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าจะมีสิทธิในการสั่งการ ตลอดจนการออกกฎเกณฑ์ต่างๆ ทำให้ผู้ที่คืออำนาจตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบ ในตอนแรกที่ยังไม่เห็นชัดเรียกว่า เป็นการเสียเปรียบในผลประโยชน์ที่แฝงอยู่ เมื่อใดที่กลุ่มนี้ยังไม่ตระหนักในความแตกต่างของอำนาจก็ไม่มี ความขัดแย้ง ต่อมาเมื่อมีกลุ่มที่มีอำนาจและไม่มีอำนาจขัดแย้งกันเพราะผลประโยชน์ กลุ่มที่เสียเปรียบได้รับความกดดันจนทำให้เขาตระหนักถึงผลประโยชน์ต่างๆ ที่เขาเสีย ตลอดจนความเสียเปรียบในผลประโยชน์ต่างๆ ที่เขาได้รับ กลุ่มผู้ที่เสียประโยชน์จะต้องดิ้นรนต่อสู้ซึ่งนำมาสู่การเกิดความขัดแย้งขึ้น และยังชี้ให้เห็นเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ว่าเป็นสาระของระบบสังคมและมีอยู่เสมอแต่ปัจจัยรากฐานของการขัดแย้งอยู่ที่ “อำนาจ” มิใช่ “เศรษฐกิจ” เมื่อใดได้เกิดความตระหนักว่ามีกลุ่มผู้มีอำนาจและมีการบีบบังคับ เมื่อนั้นจะเป็นจุดเริ่มต้นของการขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่มีอำนาจและไม่มีอำนาจ เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นผลของการขัดแย้งจะแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1. ความขัดแย้งรากฐาน ซึ่งเพิ่มขึ้นหรือลดลงแล้วแต่ความแตกต่างระหว่างชนชั้นว่าจะขัดแย้งเพียงไร ถ้ามีความขัดแย้งก็จะมีอัตราความขัดแย้งสูง ถ้าหากมีปริมาณกลุ่มย่อยๆ มากย่อมจะลดอัตราความขัดแย้ง รวมทั้งโอกาสในการเปลี่ยนแปลงฐานะ

2. ความขัดแย้งรุนแรง (Violence conflict) ซึ่งอัตราของความขัดแย้งชนิดนี้จะมากน้อยก็แล้วแต่ปริมาณของกลุ่มย่อยว่าจะสามารถรวบรวมกันได้หรือไม่ ถ้าหากรวมกันได้ก็รุนแรงมากขึ้น หรือเมื่อมีการปรับแก้ระบบรางวัลและการลงโทษแก่กลุ่มที่ถูกปกครอง ก็ย่อมจะลดอัตราการขัดแย้งหรือสามารถควบคุมการขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพ การขัดแย้งอย่างรุนแรงนี้ถ้าไม่สามารถควบคุมได้ ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน ซึ่งอาจจะมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้ปกครองได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550 : 86) ได้ศึกษาแนวคิดของโคเซอร์ (Coser) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้ขยายแนวคิดของซิมเมลให้กว้างขวางออกไปโดยเขียนเป็นหนังสือบทบาทของความขัดแย้งทางสังคม (The Functions of Social Conflict) โคเซอร์พยายามชี้ให้เห็นว่าความ

ขัดแย้งเป็นสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ความขัดแย้งอาจนำไปสู่ความกลมเกลียวหรือความแตกแยก และชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งนำไปสู่ความกลมเกลียวและบูรณาการในหลายๆ ทาง และได้ศึกษาแนวคิดของมอสคา (Mosca) นักสังคมวิทยาชาวอิตาลีและเสนอไว้ว่า การดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่ในสังคมต่างๆ ซึ่งเป็นการดิ้นรนเพื่อการยังชีพในเบื้องต้น แต่เมื่อการดิ้นรนในระดับนั้นบรรลุแล้วคนก็จะหันไปสู้ความขัดแย้ง เพื่อที่จะเด่นกว่าคนอื่น ดังนั้นมนุษย์จึงดิ้นรนเพื่ออำนาจบุคคลทั้งหลายจึงแสวงหาทางที่จะเป็นสมาชิกหรือเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครอง เพราะชนชั้นปกครองเป็นผู้มีอำนาจ เป็นผู้ตัดสินใจ และควบคุมโชคชะตาของสังคม เขาไม่เชื่อว่าเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดสาเหตุแห่งความขัดแย้งแต่เพียงอย่างเดียว เขาเชื่อว่าความขัดแย้งที่สำคัญที่สุดในสังคมคือความขัดแย้งที่เกี่ยวกับอำนาจ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลหรือกลุ่มแก๊งจริงแล้วเพื่อต้องการเป็นสมาชิกของชนชั้นปกครอง ซึ่งก็คือกลุ่มคนที่มีอำนาจ

ส่วนเสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2540) ได้ศึกษาแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ซึ่งเชื่อว่าความขัดแย้งมีจุดเริ่มต้นมาจากการขัดกันผลประโยชน์ เนื่องจากมีทรัพยากรอย่างจำกัด ความขัดแย้งทั้งหลายนั้นไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การต่อสู้กันเพียงอย่างเดียว การแข่งขันเป็นรูปแบบหนึ่งของความขัดแย้ง ความขัดแย้งถ้าหากเกิดขึ้นในระยะเวลายาวนานจะทำให้เกิดการแบ่งอำนาจของบุคคลในสังคม

กล่าวโดยสรุป คาร์ล มากซ์ เชื่อว่าจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งมาจากเศรษฐกิจ ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจจะนำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมและทางการเมือง มากซ์ เชื่อว่าความขัดแย้งเป็นสภาพปกติของสังคมส่วนแมกซ์ เวเบอร์ เชื่อว่าความขัดแย้งมีจุดเริ่มต้นจากการขัดกันผลประโยชน์ เนื่องมาจากการมีทรัพยากรจำกัด ความขัดแย้งทั้งหลายไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การต่อสู้กัน ส่วนโคเซอร์ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ความขัดแย้งอาจนำไปสู่ความกลมเกลียวหรือความแตกแยก มอสคา เห็นว่าความขัดแย้งเป็นของปกติที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ความขัดแย้งจำเป็นต่อการสร้างความก้าวหน้า และความเป็นระเบียบของสังคม ความขัดแย้งที่สำคัญที่สุดในสังคม คือ ความขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจ และราล์ฟ ดาห์ เรนดอร์ฟ ที่มองว่าความขัดแย้งนั้นขึ้นอยู่กัอำนาจ ไม่ใช่มาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ส่วนกลุ่มนักคิดในประเทศไทยที่นำเสนอประเด็นที่ว่าด้วยความขัดแย้งนั้น ประกอบไปด้วยนักคิดที่สำคัญ เช่น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้ง และสงครามนั้นเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นได้ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะทำให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่ถึงกระนั้น

ความแตกต่างจะทำให้เกิดความหลากหลาย และมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หากจะแปรผลของความแตกต่างนั้นให้กลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ทำให้เกิดแนวคิด และมุมมองใหม่ อย่างไรก็ตามท่านก็ชี้ให้เห็นถึงจุดเด่นของความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งนั้น ควรจะก่อรูปขึ้นมาจากเจตนาที่ดี มีจุดมุ่งหมายเพื่อความดีงาม และความก้าวหน้า และความรุ่มเย็นของสังคม แนวคิดนี้ หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มองความขัดแย้งในเชิงบวก

เช่นเดียวกับประเวศ วะสี (2535) มองว่า รากเหง้าแห่งความขัดแย้งในสังคมโลกยุคใหม่นั้น ประกอบไปด้วยประเด็นหลัก 3 ประการ กล่าวคือ วิธีคิดเชิงอำนาจ ซึ่งทำให้คนระดับต่างมีความรู้สึก ว่าถูกบีบบังคับ ในขณะที่กฎหมายตอบสนองต่อผู้ที่อยู่ระดับบน โดยไม่ได้ใส่ใจกับคนระดับล่าง ความอ่อนแอเชิงสถาบัน เช่น สถาบันทางการเมือง สถาบันราชการ สถาบันมหาวิทยาลัยหรือสถาบันสงฆ์ เมื่อสถาบันขาดความเข้มแข็ง สังคมก็ขาดภูมิคุ้มกัน และการพัฒนาประเทศแบบวัตถุนิยม และทุนนิยม ทำให้เกิดการสะสมและความต้องการไม่จำกัดในขณะที่ทรัพยากรมีจำกัด ทำให้เกิดความขัดแย้ง

ในขณะที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2539) มองสาเหตุของความขัดแย้งในมิติที่คล้ายคลึงกันว่า ความขัดแย้งมาจากตัวแปรที่สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน เช่น ตัวแปรที่เกี่ยวกับความต้องการในการดำรงชีพของคน อันทำให้เกิดความขัดแย้งเพื่อแสวงหาการควบคุมความต้องการในการดำรงชีพ และความขัดแย้งเพื่อแสวงหาการควบคุมภาวะแวดล้อมของมนุษย์ ตัวแปรทางจิตวิทยาอันได้แก่ ความต้องการและการขัดแย้งอำนาจของมนุษย์ ตัวแปรในทางสภาพภูมิศาสตร์อันก่อให้เกิดกรณีพิพาทด้านพรมแดนระหว่างประเทศ ตัวแปรทางสังคม-เศรษฐกิจ อันทำให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้น ตลอดจนการช่วงชิงทรัพยากรในระดับชาติด้วยรูปแบบต่างๆ และตัวแปรทางวัฒนธรรมอันก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านศาสนา

จากเอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตร “การแก้ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรป่าไม้” วิฑูรย์ วิริยะสกุลธรณ์ (2538) ได้อธิบายว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติที่เกิดขึ้นทุกหนทุกแห่ง เมื่อมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อด้านบุคคล และองค์การทั้งในทางบวกและทางลบ ซึ่งจะก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่างๆ ตามมา เพราะความขัดแย้งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งในตัวมันเองไม่ใช่ปัญหา แต่ปัญหาคือว่าเราจะจัดการหรือควบคุมหรือจำกัดขอบเขตความขัดแย้ง และหาวิธีแก้ปัญหานั้นอย่างไร

2. ความหมายของความขัดแย้ง

ความหมายของความขัดแย้ง ได้มีผู้ให้ความหมายของความขัดแย้งไว้ต่างๆ กันหลายประการ อาทิเช่น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 176) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ขัดแย้ง” ว่าหมายถึง “ไม่ลงรอยกัน” นอกจากนั้นได้อธิบายคำว่า “ขัด” หมายถึง ไม่ทำตาม ฝ่าฝืน ขืนไว้ และ

ให้ความหมาย คำว่า “แย้ง” หมายถึง ไม่ตรงกันหรือลงรอยเดียวกัน ด้านไว้ ทานไว้ ดังนั้น จึงพออธิบายรวมกันได้ว่า ความขัดแย้ง นั้นประกอบด้วยอาการทั้ง ขัด และแย้ง นั่นคือแต่ละฝ่ายนอกจากจะไม่ทำตามกันแล้ว ยังด้านทานเอาไว้อีกด้วย

เช่นเดียวกับ วันชัย วัฒนศัพท์ (2545) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้งไว้ว่า ความขัดแย้งเป็นการต่อสู้ หรือการแข่งขันระหว่างความคิด ความสนใจหรือผลประโยชน์ มุมมองหรือทัศนคติ ค่านิยม แนวทาง ความชอบ อำนาจ สถานภาพ ทรัพยากร ฯลฯ ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นในตัวใครคนใดคนหนึ่งหรือขัดแย้งกับคนอื่น หรือระหว่างคนใดคนหนึ่งกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือหลายๆ กลุ่ม และให้นิยามไว้ในหนังสือความรู้เบื้องต้นกระบวนการแก้ปัญหาข้อพิพาทที่เหมาะสมว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อคน ตั้งแต่สองคนขึ้นไปโต้แย้งกันในประเด็นของค่านิยมหรือแข่งขันกันในเรื่องอำนาจ สถานภาพ เป้าหมาย และทรัพยากรที่มีจำกัด ซึ่งอาจจะเป็นความขัดแย้งที่แฝงอยู่ กำลังเกิดขึ้น หรือออกอาการแสดงแล้ว

ถวิลวดี บุรีกุล (2545) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้งไว้ว่า ความขัดแย้งเป็นการดิ้นรนระหว่างกลุ่มอย่างน้อย 2 กลุ่ม ซึ่งเชื่อว่ามีเป้าหมายคล้ายกัน แต่ทรัพยากรมีน้อย และมองอีกฝ่ายว่าเป็นผู้แทรกแซง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตน จึงมีการโต้แย้ง หรือความไม่ลงรอยกัน และมีการโต้ตอบกับอีกฝ่ายหรืออีกกลุ่ม

ฉันทนา บรรพศิริโชติ (2542) ศึกษาความขัดแย้งในมิติที่ผสมผสานกันระหว่างแนวคิดเชิงรัฐศาสตร์ และสังคมวิทยา ไว้ที่น่าสนใจว่า หมายถึง ภาวะที่กลุ่มต่างๆ เข้ากันไม่ได้หรือแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่ขาดแคลน ความเข้ากันไม่ได้ มาจากเรื่องผลประโยชน์หรืออุดมการณ์พร้อมกันนี้ ก็ได้ขยายประเด็นเพิ่มเติมว่า “ความขัดแย้งอาจจะมี ความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากคนกลุ่มน้อยนั้นมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร หรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะมีผลต่อการยุติข้อขัดแย้ง แต่อีกกลุ่มหนึ่งไม่มีอำนาจที่ว่านั้น หรือมีน้อยกว่า” ดังนั้นจึงสรุปว่า “จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ความขัดแย้งจะมีประเด็นเรื่องอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย” ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่า การให้คำนิยามในลักษณะนี้เป็นมุมมองในหลายมิติด้วยกัน ทั้งในแง่รัฐศาสตร์ที่มองประเด็นเรื่องอำนาจ ในแง่การเมืองที่มองประเด็นเรื่องการตัดสินใจในเชิงนโยบายสาธารณะ และในแง่ของสังคมวิทยาที่กลุ่มคนในสังคมอาจกระทบกระทั่งกันเกี่ยวกับผลประโยชน์และอุดมการณ์

จากความหมายของความขัดแย้งดังที่ได้เสนอแล้วข้างต้นนั้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความขัดแย้งหมายถึงสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลสองฝ่ายที่มีปฏิสัมพันธ์กัน เกิดความคิดเห็นที่ไม่เหมือนกันในการตัดสินใจที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุเป้าหมายของตน และสภาพการณ์นั้นไม่สามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความพึงพอใจ หรือพฤติกรรมของอีกฝ่ายหนึ่งของอีกฝ่ายหนึ่งไปยับยั้ง สกัดกั้นหรือสร้างความคับข้องใจให้แก่อีกฝ่ายหนึ่ง ความขัดแย้งมีสอง

ความหมายหลัก กล่าวคือ ความหมายในแง่บวก หมายถึงความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดผลในเชิงสร้างสรรค์ที่สามารถที่จะหาทางออกในเชิงสมานฉันท์ ส่วนความหมายในแง่ลบ หมายถึง ความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดผลเสียที่สะท้อนรูปลักษณะของความขัดแย้งออกมาในมิติของความรุนแรง เกิดการปะทะกับการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่ง หรืออีกหลายๆ ฝ่าย ความขัดแย้งจึงสามารถแสวงหาโอกาสในการแปรเปลี่ยนความขัดแย้งไปสู่ผลในเชิงสร้างสรรค์อันนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมงานวิจัยนี้จึงพยายามค้นหาโอกาสดังกล่าว

3. ประเภทของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งอาจแบ่งประเภทได้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นดังนี้

วันชัย วัฒนศัพท์ (2545) ได้ศึกษาวงกลมความขัดแย้ง ของมัวร์ (Moore) ซึ่งจะทำให้สามารถเข้าใจได้ดีถึงสถานการณ์ของความขัดแย้ง ระยะของความขัดแย้ง หรือสาเหตุ วงกลมนี้ช่วยให้สามารถพิจารณาตัดสินใจที่จะเพิ่มพลังความสามารถในการจัดการกับข้อพิพาท บทบาทของผู้ที่จะทำหน้าที่จัดการกับความขัดแย้งในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งความขัดแย้งแบ่งออกได้เป็น 5 ชนิด ดังแสดงในภาพ คือ

แผนภาพที่ 2.1 ประเภทความขัดแย้งของมัวร์

1. ความขัดแย้งจากข้อมูล (Data conflict) เป็นปัญหาพื้นฐานของความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลข่าวสาร ข้อเท็จจริง เช่นการขาดข้อมูลข่าวสาร การที่มีข้อมูลไม่ตรงกัน มีความเข้าใจผิดของผู้ที่เกี่ยวข้องในข้อมูลเดียวกัน มีการสื่อสารเกี่ยวกับข้อมูลบกพร่อง มีความแตกต่างในวิธีการประเมินหรือแปลข้อมูลข่าวสารต่างๆ และมีความแตกต่างในการรับรู้ข้อมูลที่เหมือนกันของ

กลุ่มต่างๆ ข้อมูลน้อยเกินไป ข้อมูลมากเกินไป การแปลผลผิดพลาด บางครั้งก็เป็นปัญหาของความแตกต่างในการรับรู้ข้อมูล เป็นต้น

2. ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ เป็นผลมาจาก การมีบุคลิกและพฤติกรรมที่เข้ากันไม่ได้ มีความคาดหวังแตกต่างกัน มีทัศนคติเกี่ยวกับความเสี่ยงของกันและกันต่างกันออกไป มีวิธีการในการจัดการกับปัญหาต่างกัน ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ เป็นผลมาจาก การแข่งขันในทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด การแข่งขันเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน

3. ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง เป็นผลมาจากการแข่งขันเกี่ยวกับอำนาจ เกิดความไม่เสมอภาคหรือไม่ยุติธรรมเกี่ยวกับอำนาจ การควบคุม ความเป็นเจ้าของ หรือการกระจายทรัพยากรหรือกระบวนการในการทำงาน

4. ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ เป็นผลมาจาก การแข่งขันในทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด การแข่งขันเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงาน

5. ความขัดแย้งด้านค่านิยม เป็นผลมาจาก ความแตกต่างของโลกทัศน์ ความเชื่อ ความคาดหวัง ความแตกต่างในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นมาของบุคคลและการเลี้ยงดู

ยศ สันตสมบัติ (2544) ได้ทำการศึกษาและมองปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินในเขตป่า กล่าวถึงประเภทความขัดแย้ง โดยมุ่งเน้นไปที่ประเด็นความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสรุปสาระสำคัญของคู่ความขัดแย้งได้ 4 ประเภท ดังนี้

1. ประการแรกความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ มักเกิดจากปัญหาในแนวทางการปฏิบัติตามนโยบายที่ขัดแย้งกันอย่างน้อย 2 ประการคือ ประการแรก รัฐพยายามยึดทรัพยากรป่าคืนจากชาวบ้าน โดยอ้างว่าเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติม ซึ่งขัดกับนโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาป่า ประการที่สอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้มงวดกวดขันการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ขณะเดียวกันรัฐก็มี นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อส่งออก นโยบายที่ขัดแย้งกันเองทั้งสองประการนี้บางครั้งก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชน เพราะมีลักษณะเป็นการเลือกปฏิบัติโดยเลือกใช้นโยบายอนุรักษ์เฉพาะกับชาวบ้าน แต่อนุญาตให้เอกชนเช่าป่าเพื่อทำสวนไม้พาณิชย์ได้

2. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการแย่งใช้ทรัพยากรป่า ที่ดินและน้ำของท้องถิ่น โดยนายทุนจากภายนอก จนเกิดผลกระทบหรือสร้างปัญหาต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน บ่อยครั้งที่การเข้ามาของผู้มีอิทธิพลได้รับการสนับสนุนจากช่องว่างทางกฎหมาย หรือมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหนุนช่วย เช่น การได้รับหรือแอบอ้างสัมปทานจากรัฐ เป็นต้น

3. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกัน ความขัดแย้งประเภทนี้มักเป็นการละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรระหว่างกันและกัน บางชุมชนจะรักษาป่าของตนแต่ไปบุกรุกป่าของหมู่บ้านอื่น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการไม่ยอมรับอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ความขัดแย้งระหว่างชุมชนมีสาเหตุหลักมาจากทิศทางการพัฒนาซึ่งสร้างแรงกดดันให้ชาวบ้านยากจนต้องเข้าไปเพิ่มขึ้น และจากการที่สิทธิของชุมชนไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงมักลดน้อยลงด้วยการประนีประนอม

4. ความขัดแย้งภายในชุมชน ซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มที่มีฐานะและผลประโยชน์แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเหมืองฝายและเจ้าของนาซึ่งต้องการรักษาป่าขัดแย้งกับกลุ่มที่มีผลประโยชน์จากการตัดไม้ซึ่งมักมีฐานะยากจน ในบางกรณี ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ค้าไม้กับนายทุนภายนอกเสียเองและเกิดความขัดแย้งกับผู้นำท้องถิ่นอื่นๆ ที่ต้องการอนุรักษ์ป่าเป็นต้น

การแยกแยะความขัดแย้งแต่ละประเภทออกไป ทำให้สามารถมองเห็นได้ชัดเจนว่าความขัดแย้งนั้นมีองค์ประกอบอะไรบ้าง สามารถนำไปสู่การแก้ไขที่ถูกต้อง ความขัดแย้งประเภทต่างๆ ดังกล่าวอาจผสมผสานกันอยู่ เกือบทุกชนิดหรือมีทุกชนิดในเรื่องเดียวกัน แต่แตกต่างกันในความรุนแรงของแต่ละประเภทก็ได้

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ศึกษามีลักษณะและปรากฏการณ์ความขัดแย้งสอดคล้องกับข้อสรุปของยศ สันตสมบัติ ผู้วิจัยจึงใช้ข้อสรุปหรือแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวทางการแบ่งประเภทของความขัดแย้งกล่าวคือ ความขัดแย้งภายในชุมชน ความขัดแย้งระหว่างชุมชน ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับบุคคลภายนอก โดยศึกษาว่าชุมชนมีแนวทางในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรอย่างไร เพื่อคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งได้สำเร็จ

4. การจัดการความขัดแย้ง

ชัยอนันต์ สมุทวนิช และกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2535) ได้กล่าวถึงความขัดแย้งด้านทรัพยากรเกิดขึ้นเพราะความไม่เท่าเทียมกันในการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในสองมิติคือ ความไม่เท่าเทียมกันและไม่เป็นธรรม และความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชาติพันธุ์ ปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรนี้เกี่ยวพันกับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและกระบวนการพัฒนาทางการเมืองอย่างแยกไม่ออก ในขณะที่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก่อให้เกิดลักษณะทางกรรมสิทธิ์และความสามารถในการใช้ปัจจัยการผลิต ซึ่งรวมถึงการเข้าถึงและเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติด้วย การพัฒนาทางการเมืองจึงเป็นมิติของการลดหรือเพิ่มความขัดแย้งที่อาจเกิดจากการใช้ทรัพยากร ชัยอนันต์ได้ให้ความสำคัญกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่เกิดจากนโยบายของรัฐ โดยเห็นว่านโยบายของรัฐเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปัจจัยอื่นๆ เพราะนโยบายของ

รัฐก่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ และก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรโดยรัฐมิได้มีนโยบายด้านการจัดการทรัพยากรที่ดี มีเอกภาพ การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ขาดประสิทธิภาพเกิดจากการรวมศูนย์อำนาจ คือ ประการแรก รัฐมองการแสวงประโยชน์จากทรัพยากรในระยะสั้น ประการที่สอง การขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร ขาดการวางแผนที่มีบูรณาการเพราะการวางแผนอำนาจหน้าที่และความเชี่ยวชาญเฉพาะของแต่ละหน่วย

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) กล่าวว่าความขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมีความสำคัญในมิติของทรัพยากรและเศรษฐกิจ ดังนี้

1. อุดมการณ์และการตีความที่ไม่ตรงกันและขัดแย้งกันเกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นปัญหาพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรส่วนรวมทุกประเภทในทุกแง่มุมและพื้นที่
2. ความขัดแย้งกันเองในเชิงสิทธิเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ส่งผลให้เกิดการวางนโยบายที่สับสนเพราะทางหนึ่งเพื่อการใช้อย่างยั่งยืน ขณะที่อีกทางต้องการใช้โดยพึงพิงกลไกของรัฐ
3. ความขัดแย้งในระบบการจัดการการใช้ทรัพยากร ที่ไม่สอดคล้องกัน ฝ่ายหนึ่งต้องการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องการอนุรักษ์ ทำให้นโยบายไม่มีความสอดคล้องกัน
4. ปัญหาด้านกฎหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประเทศไทยมีกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน น้ำ ที่มาของปัญหากฎหมายคือการมองแยกประเภทขาดความเชื่อมโยง

ยศ สันตสมบัติ (2544) มองว่าในมิติของความขัดแย้งที่เกี่ยวกับทรัพยากรระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่อธิบายถึงความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐที่มักเกิดจากปัญหาในแนวทางการปฏิบัติตามนโยบายที่ขัดแย้งกันเองอย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการแรก รัฐพยายามยึดทรัพยากรป่าคืนจากชาวบ้าน โดยอ้างการอนุรักษ์ ซึ่งขัดกับนโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาป่า ประการที่สอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้มงวดกวดขันการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ขณะเดียวกันรัฐก็มีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์เพื่อส่งออก นโยบายที่ขัดแย้งกันทั้งสองนี้ ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชน

ความจริงความขัดแย้งไม่มีเพียงระหว่างรัฐกับชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับนายทุน โดยเฉพาะการแย่งใช้ทรัพยากรป่า ที่ดินและน้ำของท้องถิ่น บ่อยครั้งการเข้ามาของนายทุนได้รับการสนับสนุนจากช่องว่างทางกฎหมายหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐหนุนช่วย ในขณะที่ชุมชนขาดอำนาจและการสนับสนุนจากกฎหมายเพื่อปกป้องทรัพยากรท้องถิ่น เมื่อนายทุนไม่ยอมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์จารีตประเพณีของท้องถิ่น ชุมชนไม่สามารถบังคับเอาผิดหรือกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาได้ นอกจากจะใช้วิธีประท้วงต่อต้านโดยตรง

ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกัน ในลักษณะการละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรระหว่างกันและกัน และความรุนแรงจะเพิ่มมากขึ้น หากแต่ละชุมชนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันมีความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะในเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ เป็นผลให้บางชุมชนจะรักษาป่าของตน แต่ไปบุกรุกป่าของหมู่บ้านอื่น เหตุผลเกิดจากการไม่ยอมรับอำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร และแก้ปัญหาด้วยการประนีประนอมกันเอง ส่วนความขัดแย้งภายในชุมชน ส่วนใหญ่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มที่มีฐานะและผลประโยชน์แตกต่างกัน เช่นกลุ่มเหมืองฝายและเจ้าของนา ซึ่งต้องรักษาป่า ขัดแย้งกับกลุ่มที่มีผลประโยชน์จากการตัดไม้ซึ่งมักมีฐานะยากจน

5. การขัดแย้งด้านทรัพยากร

ในส่วนการจัดการความขัดแย้ง ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งจากผู้รู้หลายท่านดังต่อไปนี้

ยศ สันตสมบัติ เห็นว่าในยุคสมัยของการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งทวีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น พบว่าประเพณีท้องถิ่นมีข้อจำกัดในการแก้ปัญหาภัยภายนอกชุมชน แต่ชาวบ้านได้แสดงศักยภาพในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาโดยการคิดค้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่หลากหลายและผสมผสานวิธีการต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งโดยจารีตประเพณีและโดยสิ่งที่คิดค้นขึ้นใหม่ทั้งการช่วยตัวเองและการประสานกับองค์กรภายนอก แนวทางการแก้ปัญหความขัดแย้งของชาวบ้านสรุปได้เป็น 6 แนวทาง ดังต่อไปนี้

แนวทางแรก การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ เช่น การจับกุมผู้ละเมิดกฎการใช้ทรัพยากรและปรับใหม่ ซึ่งมีความยืดหยุ่น เพราะชุมชนสามารถตัดสินปัญหาได้ด้วยตนเอง อย่างเหมาะสม สำหรับการแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน และชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น เพราะเป็นการจัดการตามประเพณีและมีลักษณะยืดหยุ่นแต่ไม่อาจใช้ได้กับกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับบุคคลภายนอก

แนวทางที่สอง การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน ชุมชนจะใช้ในการจัดการความขัดแย้งกับนายทุนภายนอกหรือในกรณีที่มีการบังคับใช้กฎหมายของรัฐที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่เป็นธรรม เช่น การต่อต้านการบุกรุกที่ดินหรือตัดไม้เถื่อนของนายทุน รวมถึงการคัดค้านนโยบายของรัฐที่กระทบต่อทรัพยากรของชุมชน เช่นการสร้างเขื่อน การปลูกป่าทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน

แนวทางที่สาม การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านภายในท้องถิ่น เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐและเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนเพื่อยอมรับให้องค์กรชุมชนมีอำนาจการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย

แนวทางที่สี่ การประสานกับรัฐ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการกับปัญหา เพื่อให้รัฐรับรองข้อตกลงระหว่างหมู่บ้าน และเพื่อคานอำนาจผู้มีอิทธิพลที่ถูกจับกุมในการละเมิดทรัพยากรของชุมชน มีวิธีการดำเนินการหลายอย่าง เช่นการแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่เข้าร่วมรับรู้และแก้ปัญหา การร้องเรียนเจ้าหน้าที่ในกรณีหน่วยงานของรัฐละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรของชุมชน ในบางพื้นที่ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐมองเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร เจ้าหน้าที่ของรัฐกับคณะกรรมการชุมชนจะทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แนวทางที่ห้า การต่อรองกับรัฐเพื่อให้รับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ มีกลุ่มเยาวชนร่วมกันรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีการออกกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรเป็นลายลักษณ์อักษร มีการจัดบันทึกกรณีการละเมิดกฎเกณฑ์และการตัดสินใจคดี โดยคณะกรรมการหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ ตลอดจนหาช่องทางทำงานร่วมกับรัฐ เช่น การร่วมจัดโครงการปลูกป่ากับรัฐ เป็นต้น แนวทางการทำงานดังกล่าวเป็นความพยายามของชาวบ้าน ในการปรับปรุงเทคนิควิธีการในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

แนวทางที่หก การประสานกับหน่วยงานภายนอกอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐและผู้มีอิทธิพลในกรณีเกิดความขัดแย้งขึ้น การประสานกับหน่วยงานอื่นๆ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และเพิ่มศักยภาพในการรู้เท่าทันปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์กับรัฐ และเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้านไปด้วยในตัว

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้สรุปจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ “ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางพัฒนาป่าชุมชนภาคเหนือ” พบว่าศักยภาพของชาวบ้านในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เมื่อชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น ประเพณีท้องถิ่นมีข้อจำกัดในการแก้ปัญหากับภายนอกชุมชน แต่ชาวบ้านก็ได้แสดงศักยภาพในการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหา โดยการคิดค้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่หลากหลายและได้ผสมผสานวิธีการต่างๆ ทั้งที่เป็นและไม่ใช่ทางการ ทั้งการช่วยเหลือตนเองและประสานงานกับองค์กรภายนอก สรุปแนวทางการแก้ปัญหาได้ 6 รูปแบบ คือ

1. การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการ ใช้กับการแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีความยืดหยุ่น และสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้ทันกับเหตุการณ์อยู่เสมอ

2. การรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน มักจะใช้กับกรณีที่มีอิทธิพลจากภายนอกละเมิดทรัพยากรและจารีตชุมชน หรือการบังคับใช้กฎหมายของรัฐที่ชาวบ้านเห็นว่าไม่เป็นธรรม การคัดค้านนโยบายของรัฐที่กระทบต่อทรัพยากรของชุมชน

3. การสร้างเครือข่ายของครัวเรือนชาวบ้านภายในท้องถิ่นหรือภายในลุ่มน้ำเดียวกันในระยะแรกมีวัตถุประสงค์เพื่อวางกฎเกณฑ์และวางแผนในการจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชน เพื่อให้รับรองกฎเกณฑ์และเขตแดนของแต่ละชุมชน ในปัจจุบันแนวทางนี้ส่วนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐและเสริมสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อยอมรับให้องค์กรชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย

4. การประสานงานกับรัฐ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการจัดการแก้ปัญหา เพื่อให้รัฐรับรองข้อตกลงระหว่างหมู่บ้าน และเพื่อคานอำนาจผู้มีอิทธิพล ที่ถูกจับกุมในการละเมิดทรัพยากรของชุมชน เช่น การแจ้งให้เจ้าหน้าที่เข้ามารับรู้และแก้ปัญหา การร้องเรียนเจ้าหน้าที่ในกรณีหน่วยงานของรัฐมาละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านตามประเพณี เป็นต้น

5. การต่อรองกับรัฐ เพื่อให้รับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมาย ซึ่งเพิ่มศักยภาพให้แก่ชุมชน ในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งกับภายนอกได้ดีขึ้น มีวิธีดำเนินการที่แสดงถึงความพยายามที่จะปรับประเพณีและการปฏิบัติที่ไม่เป็นทางการให้เป็นทางการขึ้นเพื่อให้ทางราชการยอมรับ เช่น การตั้งคณะกรรมการอย่างเป็นทางการ มีการทำกฎเกณฑ์ท้องถิ่นให้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นต้น

6. การประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อเพิ่มอำนาจให้แก่องค์กรชาวบ้านในการต่อรองกับรัฐและผู้มีอิทธิพลและยังเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหากับชุมชนอื่น ช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ ซึ่งจะมีส่วนช่วยเสริมองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็ง และรู้เท่าทันปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มยอมรับบทบาทของหน่วยงานภายนอกเหล่านี้มากขึ้นในกระบวนการแก้ปัญหาในระยะยาว

ในขณะที่อรุณ รักธรรม (2538) ได้นำเสนอวิธีการจัดการความขัดแย้ง โดยวิธีลดและระงับความขัดแย้งซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การจัดหาทรัพยากรเพิ่มขึ้น ความขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะการที่ไม่สามารถจัดสรรทรัพยากรให้กับทุกกลุ่มบุคคลได้ ซึ่งอาจจะใช้วิธีการจัดหาทรัพยากรเพิ่มขึ้นจึงจะระงับความขัดแย้งได้

2. ให้ข้อมูลที่เป็นไมตรีระหว่างกลุ่มคือ ในกลุ่มหรือชุมชนที่มีความขัดแย้งกัน เราจะนำข้อมูลที่เป็นไมตรีและข้อมูลที่ดีของแต่ละกลุ่มไปให้อีกกลุ่มหนึ่งได้รับรู้ เพื่อให้เกิดความรู้สึที่ดีต่อกัน

3. เพิ่มความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มให้มากขึ้น กล่าวคือ การเพิ่มการสร้างสรรคการทำงานร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จะทำให้กลุ่มมีความใกล้ชิดคุ้นเคยกันมากขึ้น ทำให้ลดข้อสงสัยหรือไม่เกิดการระแวงซึ่งกันและกัน

4. การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง คือ พยายามที่จะหลีกเลี่ยงข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น เช่น อายูติการดำเนินการ การย้ายออกนอกพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหา

5. การแลกเปลี่ยนทัศนะ ในการที่กลุ่มที่มีความขัดแย้งต่อกลุ่มอื่นๆ มากมายหลายกลุ่ม ซึ่งกลุ่มอาจจะมองทัศนะของกลุ่มตนเองเป็นหลักเท่านั้น ดังนั้นถ้ามีการแลกเปลี่ยนทัศนะมีการทำงานร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความคิด มีการศึกษา ก็อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจกันได้ และสามารถปรับทัศนคติและสามารถช่วยลดความขัดแย้งได้

6. การประนีประนอม คือ การที่ให้กลุ่มที่มีความขัดแย้งกันเปิดรับแนวคิด หรือยอมรับการตัดสินใจของบุคคลที่เข้ามาไกล่เกลี่ยเพื่อเกิดการประนีประนอม ทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นลดลงได้

7. การใช้อำนาจเป็นวิธีการที่มีผู้มีอำนาจที่อยู่ในระดับสูงขึ้นไป และสามารถใช้อำนาจบังคับ กลุ่มให้ออกคำสั่งชี้ขาดลงไปเพื่อระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นแต่วิธีการดังกล่าวอาจทำให้เกิดปัญหาที่รุนแรงมากกว่าเดิม

8. การแก้ปัญหาร่วมกัน คือ การนำเอากลุ่มที่มีความขัดแย้งกันมาร่วมกันอภิปรายถึงปัญหา หรือหาข้อยุติเมื่อแต่ละฝ่ายเกิดความขัดแย้งหรือเกิดการพิพาทซึ่งกันและกัน ปัญหาระหว่างกลุ่มดังกล่าวสามารถที่จะถูกเปลี่ยนให้เกิดการแก้ปัญหาร่วมกันและหาข้อยุติ ในที่สุดแต่ละฝ่ายเกิดการยอมรับ

สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540) ได้จำแนกพฤติกรรมเมื่อเกิดความขัดแย้งไว้ดังนี้

1. การแข่งขันเอาชนะ เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีความต้องการที่จะผลักดันให้บรรลุเป้าประสงค์ของตน โดยไม่คำนึงถึงการประสานความร่วมมือกับผู้อื่น อาจเป็นการแสดงถึงคนที่มีความแข่งขันสูง ผู้ซึ่งอาจจะใช้อำนาจอะไรก็ได้ที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายวัตถุประสงค์ ถึงแม้จะต้องทำให้ผู้อื่นสูญเสีย หรือบางครั้งคนเราอาจแข่งขันเมื่อเห็นว่าจำเป็นต้องลุกขึ้นมาสำหรับหลักการหรือสิทธิ

2. การยอมรับ อาจเป็นวิธีที่ใช้เมื่อมีความใส่ใจในการประสานความร่วมมือมากและมีความสนใจผลักดันให้บรรลุในเป้าประสงค์ของตนน้อย จุดมุ่งหมายอาจเป็นข้อตกลงที่เหมาะสม

กับบุคคลอื่น โดยตนเองเสียประโยชน์ พฤติกรรมการยอมรับเป็นการเชื่อฟังคำสั่ง การยอมรับแนวความคิดหรือยอมตามความต้องการของบุคคลอื่น ลักษณะนิสัยการยอมรับนี้จะถูกมองว่าเป็นความอ่อนแอ หรือสามารถปิดปากด้วยสินบน

3. การประนีประนอม เป็นรูปแบบที่เดินสายกลางระหว่างการผลักดันให้บรรลุเป้าประสงค์ของตนและการประสานความร่วมมือ เป็นการหาสิ่งที่เหมาะสมหรือแยกสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ออกไป การประนีประนอมอาจจะไม่เหมาะสมหรือใช้ไม่ได้ผล ในกรณีที่ความขัดแย้งเป็นเรื่องเกี่ยวกับโลกทัศน์ หรือค่านิยมพื้นฐาน

4. การหลีกเลี่ยงหรือถอนตัว หมายถึง การไม่ยืนยันในวัตถุประสงค์และไม่ประสานความร่วมมือ เป็นการแสดงถึงความสำคัญต่อความสัมพันธ์และการบรรลุเป้าประสงค์น้อย การหลีกเลี่ยงและการยอมรับเป็นสิ่งที่ถูกมองว่า เป็นการช่วยรักษาความสัมพันธ์และเห็นว่าเป็นการช่วยรักษาทั้งของตนเองและผู้อื่น

5. การประสานความร่วมมือหรือผสมผสานในการแก้ปัญหา การที่บุคคลพยายามที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตนเอง แต่ในขณะเดียวกันก็คำนึงความต้องการของฝ่ายอื่นด้วย มีการยืนยันว่าการที่จะพยายามประสานผลประโยชน์ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เป็นการแก้ไขกรณีพิพาทโดยการเจรจาต่อรอง หรือการไกล่เกลี่ยบนพื้นฐานของประโยชน์

วันชัย วัฒนศัพท์ (2547) ได้ศึกษาแนวคิดของวิลมอท และฮอคเกอร์ (Wilmot and Hockers) ได้เสนอไว้ว่าการจัดการความขัดแย้ง 3 วิธี คือ

1. วิธีการหลีกเลี่ยง ไม่รับรู้ หลีกหนี เสมือนไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น
2. วิธีการร่วมมือ ประชุม พูดคุยอย่างเปิดใจ แสดงถึงความห่วงกังวล มีการปะทะสังสรรค์กันอย่างสม่ำเสมอ ยอมรับการแสดงออกถึงความรู้สึกที่รุนแรงเป็นเรื่องปกติ
3. วิธีการใช้ความรุนแรง เป็นเรื่องของผู้ที่แข็งแกร่งที่สุดจึงจะอยู่รอดคนที่ไม่สู้ถือนเป็นคนอ่อนแอ ไม่ถอยเป็นอันขาด ยืนกรานตายเอาเดียวไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น แสดงความโหดเหี้ยมและอารมณ์รุนแรงโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ

สำหรับการศึกษาการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำย่อยของสาละวินในครั้งนี้ ในส่วนของวิธีการจัดการความขัดแย้ง ผู้วิจัยได้เลือกเอาผลการศึกษาของฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ มาเป็นแนวทางในการศึกษาวิธีการจัดการความขัดแย้ง โดยมองว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน ชุมชนจะมีแนวทางและวิธีการในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่หลากหลาย วิธีการที่ใช้มักได้แก่ การปรับใช้ประเพณีและการเจรจาตกลงที่ไม่เป็นทางการรวมตัวเคลื่อนไหวคัดค้านและต่อต้าน การสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน การประสานงานกับรัฐ การต่อรองกับรัฐ และการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก

ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่

1. สาธารณศาสตร์ของทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550) ได้ศึกษาทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ (structural-functional theory) และได้เสนอว่า ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่เป็นแนวคิดหลักทางสังคมวิทยา ซึ่งมีทัศนะสำคัญว่า สังคมเป็นเสมือนหนึ่งสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง สิ่งมีชีวิตนี้มีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างมีหน้าที่เฉพาะจะต้องปฏิบัติเพื่อการคงอยู่ของส่วนรวม คือ ตัวสิ่งมีชีวิตนั้น สังคมมนุษย์ก็เป็นอย่างนั้น ทุกส่วนของสังคมจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติ ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่มุ่งอธิบายความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ที่ประกอบเข้าเป็นสังคม ที่เรียกกันว่า เป็นโครงสร้างสังคม (Structure of Society) และส่วนประกอบของโครงสร้างที่เป็นระบบย่อยเหล่านี้มีหน้าที่ (Function) ที่ต้องทำงานสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อการดำรงอยู่ของสังคม

สาระสำคัญของแนวคิดโครงสร้างและการหน้าที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับรูปร่างลักษณะและการดำรงชีวิตขององค์กรสังคมหลายอย่างที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีนี้มององค์กรสังคมว่าเป็นระบบสังคม (social system) โดยมีคนจำนวนหนึ่งเป็นสมาชิกและกระทำการต่างๆ เมื่อองค์กรสังคมเป็นระบบสังคมแล้ว ระบบหรือองค์กรสังคมก็จะต้องเป็นตัวตนขึ้นมา มีชื่อ มีที่อยู่ มีหน้าที่หรือความต้องการ หรือมีเป้าหมาย มีการเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาหรือเสื่อมลง และจบสิ้นไป

2. ระบบสังคม (องค์กรสังคม) หนึ่ง อาจทำหน้าที่เดียวหรือหลายหน้าที่ก็ได้ เช่น ครอบครัว โรงเรียน กองทัพ กระทรวง โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น มีหน้าที่หลายอย่าง แม้ว่าแต่ละระบบมีหน้าที่หลักของตน ในทางตรงกันข้าม สองระบบหรือมากกว่าอาจทำหน้าที่เดียวกัน เช่น ระบบที่ยกตัวอย่างมาต่างทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่สมาชิกของระบบตน เป็นต้น ข้อเท็จจริงตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า องค์กรใหญ่อาจมีหลายระบบย่อยหรือองค์กรย่อย และองค์กรย่อยเหล่านี้ย่อมมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

3. การเปลี่ยนแปลงในระบบหนึ่งย่อมมีผลต่ออีกระบบหนึ่งหรือในทางกลับกัน ระบบหนึ่งเปลี่ยนแปลงก็ส่งผลถึงอีกระบบหนึ่ง ในทำนองเดียวกันการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงองค์กรสังคมให้ได้ผลต้องเปลี่ยนแปลงพัฒนาระบบย่อยต่างๆ ในองค์กรสังคมนั้นไปพร้อมกัน

4. ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่นิยม กล่าวว่า กิจกรรมหรือการกระทำอย่างหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กรหนึ่ง อาจไม่เป็นประโยชน์ (dysfunctional) ต่ออี้องค์กรหนึ่ง เช่น ค่าจ้าง หรือเงินเดือน เป็นประโยชน์สำหรับองค์กรสำนักงานเช่น บริษัท กระทรวง มหาวิทยาลัย แต่ไม่ใช่กับครอบครัว หรือกลุ่มเพื่อน ตรงนี้เรียกว่า เอกภาพของหน้าที่ (functional unity)

ชนิตา รัชต์พลเมือง (2534) ได้ศึกษาทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ และเสนอไว้ว่า นักทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม มองสังคมในเชิงสถิต (Social Statics) เพื่อที่จะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ที่มาประกอบเป็นโครงสร้างสังคมได้ และเพื่อจะได้ศึกษาว่า ส่วนประกอบต่างๆ ของสังคมนั้นทำหน้าที่อย่างไรเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้

สำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม ถือว่าสังคมเป็นระบบกระทำการชนิดหนึ่ง ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญคือ

1. สัมพันธภาพระหว่างส่วนต่างๆ ซึ่งประกอบกันเข้ามาเป็นระบบ แต่ละระบบจะต้องมีลักษณะถาวรพอประมาณอย่างน้อยต้องสามารถทำให้ระบบนั้นๆ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างปกติ

2. ระบบแต่ละระบบมีความโน้มเอียงที่จะป้องกันตนเองจากการแทรกแซง หรือทำลายจากระบบอื่น

3. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้นภายในส่วนต่างๆ ของระบบ การเปลี่ยนแปลงนั้นก็ย่อมจะเป็นไปเพื่อความอยู่รอด หรือเพื่อการทำหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้นเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม

4. ตามปกติแล้วระบบแต่ละระบบจะกระทำการรักษาคุณภาพในการปฏิบัติงานของส่วนต่างๆ ในบางครั้งถือว่าเป็นเหตุผิดปกติอาจอยู่ในภาวะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ หรือการถูกแทรกแซงจากระบบอื่น

5. ระบบที่ไม่สามารถรักษาคุณภาพไว้ได้ ในที่สุดจะสลายตัวกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอื่น หรือเปลี่ยนสภาพเป็นระบบแบบใหม่ก็ได้

การกระทำทางสังคมเป็นการกระทำที่มีความสัมพันธ์กันของระบบย่อยต่างๆ ในสังคม ระหว่างสมาชิกในสังคมกับระบบในสังคม และระหว่างสมาชิกกับสมาชิกด้วยกันในสังคม ความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นการทำหน้าที่ทางสังคม ซึ่งหมายถึง

1. การอำนวยความสะดวกให้แก่ กลุ่มวัฒนธรรม หรือสังคมจากส่วนใดส่วนหนึ่ง

2. ส่วนที่เป็นประโยชน์ซึ่งกลุ่มทำให้สมาชิก เช่น ครอบครัวทำให้ทารกอยู่รอด หรือกลุ่มใหญ่ช่วยให้กลุ่มเล็กอยู่รอด

3. การเน้นถึงการรวมเอาส่วนต่างๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนทั้งหมด หรือหมายถึงการพึ่งพาอาศัยระหว่างส่วนต่างๆ

2. ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ของพาร์สัน

สตีเวน สตีเวนส์ (2550) ได้ศึกษาทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ของพาร์สันและเสนอไว้ว่า เมื่อการกระทำระหว่างกันกลายเป็นสถาบันขึ้นมาแล้ว ระบบสังคมก็เกิดขึ้น ระบบสังคมนี้

อาจไม่ได้หมายถึงสังคมทั้งสังคมตามแนวคิดของพาร์สัน แต่อาจหมายถึงองค์การสังคมขนาดใดก็ได้ ไม่ว่าจะขนาดเล็กหรือใหญ่ ระบบสังคมหมายถึงสังคมมนุษย์ระบบสังคมเล็กเขาจะใช้ระบบสังคมย่อย (subsystem) ดังนั้น สถาบันเป็นกระบวนการที่ทำให้โครงสร้างสังคมเกิดขึ้นและดำรงอยู่ กลุ่มบทบาทที่กลายเป็นสถาบัน แล้วรวมกันเข้าเป็นระบบสังคม หรือหมายถึง การกระทำระหว่างกันที่เป็นแบบแผน และมั่นคง เมื่อระบบสังคมใดเป็นระบบใหญ่มีสถาบันหลายอย่างผสมผสานกันอยู่ แต่ละสถาบันนั้น จะได้ชื่อว่าระบบย่อย สังคมมนุษย์คือระบบใหญ่ที่ประกอบด้วยสถาบันที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันหลายสถาบัน

ระบบสังคมของพาร์สัน ได้กล่าวว่าบูรณาการของระบบสังคมจะเกิดขึ้นได้ขึ้นอยู่กับความต้องการจำเป็นเชิงหน้าที่ (functional requisite) สองประการคือ

1. ระบบสังคมจะต้องมีคนหนึ่ง ซึ่งเพียงพอที่จะแสดงบทบาทต่างๆ ที่ระบบต้องการ
2. ระบบสังคม จะต้องพยายามหลีกเลี่ยงแบบแผนวัฒนธรรมที่ไม่รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย และกำหนดบังคับให้คนต้องกระทำการอันเป็นไปไม่ได้ ซึ่งจะทำให้เกิดการเบี่ยงเบนและการขัดแย้งขึ้น การกลายเป็นสถาบันเป็นกระบวนการที่ทำให้โครงสร้างสังคมเกิดขึ้นและดำรงอยู่ กลุ่มบทบาทที่กลายเป็นสถาบัน แล้วรวมกันเข้าเป็นระบบสังคม หรือระบบสังคม คือการกระทำระหว่างกันที่เป็นแบบแผนและมั่นคง เมื่อระบบสังคมใดเป็นระบบใหญ่มีสถาบันหลายอย่างผสมผสานกันอยู่ แต่ละสถาบันนั้นจะได้ชื่อว่าระบบย่อย สังคมมนุษย์คือระบบใหญ่ที่ประกอบด้วยสถาบันที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันหลายสถาบัน เวลาใดก็ตามที่จะวิเคราะห์ระบบสังคม จะต้องคำนึงเสมอว่าระบบสังคมอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมและความสัมพันธ์กับระบบบุคคล นอกจากนี้ พาร์สันบอกว่ามีกลไกสองตัว คือการขัดเกลาทางสังคมและการควบคุมทางสังคม เป็นตัวทำให้เกิดดุลยภาพในสังคม เพื่อลดความตึงเครียด และการเบี่ยงเบนโดยทฤษฎีโครงสร้างและการหน้ามีสาระสำคัญดังนี้

- 2.1 สังคมทุกสังคมจะต้องมีโครงสร้าง ซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่างๆ
- 2.2 แต่ละหน่วยต่างทำหน้าที่ประสานกัน
- 2.3 แต่ละหน่วยต่างปฏิบัติหน้าที่เพื่อความคงอยู่ของสังคม
- 2.4 แต่ละหน่วยต่างยึดระบบค่านิยมเป็นแนวในการปฏิบัติหน้าที่

ชนิตา รัศมีพลเมือง (2534 : 57) ได้ศึกษาทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ของพาร์สัน และพบข้อสรุปจากการวิเคราะห์ของพาร์สัน ได้วิเคราะห์ระบบกระทำต่างๆ ในสังคมว่าแต่ละระบบมีข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ (The Functional Imperatives) ซึ่งเป็นการบูรณาการ ระบบบุคคลิกภาพ ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมการกระทำและสร้างพฤติกรรมของบุคคล ระบบสังคม ซึ่งทำหน้าที่จัดระบบความสัมพันธ์ของบุคคล และระบบวัฒนธรรม ซึ่งการบูรณาการดังกล่าวเป็นไปเพื่อรักษาดุลยภาพให้สังคมดำรง

อยู่ได้ การกระทำดังกล่าว สังคมจะต้องแก้ปัญหาสำคัญอันจำเป็นต่อการรักษาคุณภาพ 4 ประการ กล่าวคือ

1. การแสวงหาวิธีการบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) วัตถุประสงค์ของระบบ อาจเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ภายนอก หรือเป็นวัตถุประสงค์ภายในที่มุ่งให้ระบบย่อยคงอยู่และทำหน้าที่ตามกำหนด การบรรลุวัตถุประสงค์ คือ การดำเนินการต่างๆ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง โดยวิธีการจัดลำดับความสำคัญ (priority) ของจุดประสงค์ต่างๆ ของระบบ รวมทั้งการสรรหาทรัพยากร ให้ระบบเพื่อทำการให้บรรลุจนสุดท้ายหรือเป้าหมายนั้น การบรรลุวัตถุประสงค์ของการเป็นระบบที่จะต้องไม่ขัดกับมูลเหตุจูงใจ ความประสงค์และความสามารถของสมาชิกอย่างรุนแรง โดยที่ระบบย่อยจะต้องทำหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรักษาระบบใหญ่เป้าหมายของระบบใหญ่นั้นจะถูกถ่ายทอดและควบคุมให้สมาชิกยอมรับ และปฏิบัติตาม โดยปกติสถาบันสังคมที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันการเมือง

2. การปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) ระบบใหญ่และระบบย่อยในสังคม ต้องปรับตัวให้เข้ากัน ขณะเดียวกันระบบกระทำกรนี้ยังต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อมด้วย การปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมจึงเป็นกระบวนการรวบรวมสรรหาวิธีและสิ่งจำเป็นต่างๆ จากสภาพแวดล้อมแล้วแจกแจงสิ่งจำเป็นเหล่านี้ให้เข้ากับระบบ เพื่อช่วยให้การดำเนินการต่างๆ บรรลุจุดหมาย เช่น การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล สถาบันสังคมที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันเศรษฐกิจ

3. การบูรณาการหรือประสานกลมกลืนกัน (Integration) หมายถึงความสามารถของระบบในการแสวงหาวิธีทางสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบ สามารถประสานระบบย่อยๆ ที่แตกต่างกันให้อยู่ภายในระบบใหญ่ รวมทั้งทำให้สมาชิกแต่ละคนกลมกลืนเข้ากันอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นความพยายามที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายเต็มที่ สถาบันที่ช่วยทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันการศึกษา ครอบครัว หรือ การเมือง

4. การขัดเกลาหรือควบคุมทางสังคม (Latency) คือ การดำรงรักษาแบบแผนภายในเกี่ยวกับค่านิยมร่วมของสังคม มีประเด็นที่เกี่ยวข้อง 2 ประเด็น คือ การรักษาแบบแผน (pattern maintenance) และการจัดการความตึงเครียด (Tension management) การรักษาแบบแผน หมายถึงการขัดเกลาให้สมาชิกในสังคมมีคุณลักษณะที่เหมาะสม มีทักษะจำเป็นสำหรับการทำตามบทบาทที่กำหนดตามค่านิยมร่วมในสังคม ขณะเดียวกันระบบจำเป็นต้องแก้ไขความตึงเครียด และการขัดแย้งระหว่างสมาชิกในระบบ และระหว่างระบบย่อยอันจะเป็นเหตุลุลกลามไปจนกระทั่งสังคมใหญ่ไม่อาจอยู่ได้ สถาบันที่ทำหน้าที่นี้ได้แก่ สถาบันศาสนา สถาบันทางกฎหมาย

ข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่นี้ ไม่เฉพาะแต่ระบบใหญ่เท่านั้น แต่ระบบย่อยแต่ละระบบก็มีหน้าที่ตามข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ด้วยเช่นกัน และข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ดังกล่าวไม่อาจแยกออกจากกันแต่มีความสัมพันธ์กัน ระบบใหญ่และระบบย่อยอาจแลกเปลี่ยนข้อจำเป็นแห่งการหน้าที่ระหว่างกันได้ เพื่อรักษาคุณภาพแห่งสังคมไว้ การทำหน้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับรูปแบบของการกระทำทางสังคม เพราะการกระทำทางสังคมเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมที่ได้รับการกำหนดจากบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม

จอห์น สก็อต (John Scott, 1995) ได้ให้คำอธิบายถึงข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ของพาร์สัน โดยพิจารณาการกระทำเชิงหน้าที่ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่เป็นการกระทำในเชิงที่เป็นสิ่งเชื่อมโยง (Instrumental action) เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับสถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางการเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่ใช้ด้านการปรับให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) และการแสวงหาวิถีทางที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) สิ่งที่แสดงออกในเรื่องนี้ คือ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เงินทุน ตลอดจนอำนาจที่จะกระทำ

2. กลุ่มที่เป็นการกระทำที่แสดงออกทางความรู้สึก (Expressive action) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการหน้าที่ทางด้านการบูรณาการ (Integration) และการควบคุมทางสังคม (Latency) ซึ่งเป็นพื้นฐานทางสังคมของชุมชน สิ่งที่แสดงออกในเรื่องนี้คือ ความรู้สึกรับผิดชอบ เกียรติยศชื่อเสียง รางวัล รวมทั้งเป็นเรื่องของการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม นอกจากนี้ John Scott ยังได้เปรียบเทียบข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ของระบบสังคมโดยเปรียบเทียบตัวคน สรุปได้ดังนี้

2.1 การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ (Adaptation) เทียบได้กับพฤติกรรมของบุคคล (Behavioral Organism)

2.2 การแสวงหาวิถีทางบรรลุวัตถุประสงค์ (Goal Attainment) เทียบได้กับบุคลิกภาพของบุคคล (Personality)

2.3 การบูรณาการหรือการประสานกลมกลืน (Integration) เทียบได้กับระบบสังคมของบุคคล (Social System)

2.4 การขัดเกลาและควบคุมทางสังคม (Latency) เทียบได้กับระบบวัฒนธรรม (Culture System) ของบุคคลนั้น

แบบในการวิเคราะห์ดังกล่าว สามารถใช้วิเคราะห์ได้ตั้งแต่ระบบสังคมขนาดใหญ่จนถึงระบบย่อยในสังคม เพราะในแต่ละระบบย่อยก็มีการหน้าที่ที่จะต้องทำอย่างน้อย 4 ประการเช่นกัน

การนำแนววิเคราะห์ระบบสังคมของ พาร์สัน ในเรื่อง ข้อจำเป็นเชิงหน้าที่มาใช้วิเคราะห์การจัดการความขัดแย้งของชุมชนนั้น สามารถพิจารณาการจัดการความขัดแย้งในฐานะที่เป็นระบบย่อยของสังคม ซึ่งมีหน้าที่ในการปรับเข้าสู่คุณภาพ การจัดการความขัดแย้งเป็นระบบย่อยระบบ

หนึ่งที่ทำหน้าที่เพื่อให้ชุมชนแก้ปัญหาของชุมชนได้ โดยจะต้องมีความสัมพันธ์กับระบบการเมือง การปกครองของชุมชน ระบบศาสนา และในขณะเดียวกัน การจัดการความขัดแย้งก็มีหน้าที่ที่จะต้องแสวงหาทางที่จะบรรลุมิติวัตถุประสงค์ ต้องหาวิธีการปรับตัว การสร้างความบูรณาการภายในระบบ

3. ความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่กับความขัดแย้ง

ไชยยันต์ รัชชกุล (2532) ได้ศึกษาแนวคิดของหลุยส์ โคเซอร์ ได้เสนอแนวทฤษฎีที่นำมาเสริมกับแนวทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่ โดยเชื่อมความขัดแย้งเข้ากับการทำงานประสานกันของส่วนต่างๆ ในสังคม งานเขียนที่สำคัญของเขา คือ The Function of Social Conflict โดยเน้นประเด็นใหญ่ 2 ประเด็น คือ

1. ความสลับซับซ้อนของความขัดแย้ง โคเซอร์ เห็นว่า ความขัดแย้งมิได้เกิดขึ้นเพียงระหว่างชั้นและกลุ่มผลประโยชน์เท่านั้น แต่ความขัดแย้งนั้นเกิดทั่วไปในความสัมพันธ์ในสังคมที่สานกันโยงใยเป็นตาข่าย ความขัดแย้งจึงเป็นเสมือนใยแมงมุม เพราะฉะนั้นในความสัมพันธ์บางด้านอาจจะขัดกัน แต่บางด้านอาจจะร่วมมือกัน หรือในความสัมพันธ์หนึ่งก็มีทั้งเข้ากันได้ ในระนาบหนึ่ง แต่ระนาบอื่นขัดแย้งกัน ความสัมพันธ์ในสังคมนั้นตัดสลับกันไปมาซึ่งประกอบไปด้วยทั้งด้านความขัดแย้งและประสานกัน อันเป็นการผูกเชื่อมสังคมเข้าไว้ด้วยกัน และในขณะเดียวกันก็มีการต่อสู้ แข่งชิงและการเผชิญหน้า

2. ผลของความขัดแย้ง โคเซอร์ เห็นว่า ความขัดแย้งนั้นก่อผลไปสู่ความเปลี่ยนแปลง บางกรณีก็เป็นการกระตุ้นให้เกิดสิ่งใหม่ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความขัดแย้งจะส่งผลทั้งในทางลบและในทางบวก แต่ทฤษฎีนี้พยายามเน้นถึงผลประการหลัง คือ การวิเคราะห์ถึงบทบาทของความขัดแย้งในการรักษา ส่งเสริม การยึดเหนี่ยวกันของส่วนต่างๆ ในสังคม เพราะฉะนั้นโดยนัยแล้วทฤษฎีนี้ถือแนวทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่ เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สังคม โดยเพิ่มแนวคิดความขัดแย้ง เสริมเข้าไปในการอธิบายถึงความสมดุลในสังคม ความขัดแย้งจึงไม่จำเป็นต้องขัดขวางหรือทำลายความสมดุล ตรงกันข้ามความขัดแย้งนั้นสามารถช่วยเสริมความสมดุลได้

ในมุมมองของอนูรัถย์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ได้แบ่งความขัดแย้งตามทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่เป็น 2 มิติ คือ

1. มิติของกระบวนการปรับตัวเพื่อมุ่งสู่ความเป็นดุลยภาพทางสังคมที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มาช่วยอธิบายความขัดแย้งระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน เป็นกระบวนการพัฒนาทางความคิดและการเรียนรู้ที่ต้องอาศัยการตัดสินใจทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดสำหรับบริบททางสังคมหรือแนวทางการพัฒนานั้น กล่าวคือ ผู้คนต่างมีเหตุผลที่แตกต่างและคล้ายคลึงกัน และพยายามให้บุคคลอื่นเห็นคล้อยตามที่ตนเองได้คิดและมุ่งหวังไว้ เมื่อต่างคนต่างคิดจึงน่าจะเกิดการโต้เถียงกัน

เพื่อหาข้อยุติ โดยกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดเนื้อหาที่เกี่ยวข้องให้เกิดความคล้อยตามผู้คนที่ทั้งสองฝ่ายยอมเกิดการรับรู้ เรียนรู้ ลองผิดลองถูกถ้ามีโอกาส แล้วจึงตัดสินใจเพื่อยอมรับหรือปฏิเสธที่จะมีการปฏิบัติตาม กระบวนการนี้อาจใช้เวลาแตกต่างกันในแต่ละเรื่องหรือแม้แต่ในบริบทสังคมที่ต่างกัน เพื่อให้เกิดการปรับตัวโดยมีการปรับตัว 3 ลักษณะ คือ การยืนยันที่จะให้ผู้อื่นปรับตัวตามเหตุผลของตนเองเป็นหลักหรือยอมปรับตนเองให้เข้ากับเหตุผลของคนอื่น ลักษณะสุดท้ายคือการที่ทั้งสองฝ่ายต่างพยายามปรับตัวเข้าหากันอย่างมีเหตุผล ซึ่งจะช่วยให้เกิดสถานะแห่งความสมดุลในที่สุด ความเป็นดุลยภาพทางสังคมจะเกิดขึ้น ถ้าผู้คนมีความสำนึกว่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ เพราะระบบมนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ก่อตัวเป็นชุมชนหรือสังคมที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากเศรษฐกิจและการเมือง หากชุมชนใดมุ่งเน้นด้านใดมากกว่าอีกด้านหนึ่ง ชุมชนนั้นก็อาจขาดความสมดุล

2. มิติของการใช้ฐานอำนาจเพื่อเอาชนะซึ่งกันและกัน อำนาจหน้าที่แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) อำนาจหน้าที่โดยประเพณี 2) อำนาจหน้าที่โดยเหตุผลหรือกฎหมาย และ 3) อำนาจหน้าที่โดยบารมีและมืองค์ประกอบของฐานอำนาจการบังคับ ฐานอำนาจอันเกิดจากอรรถประโยชน์ ฐานอำนาจปทัสถาน หรืออำนาจที่มาจากบรรทัดฐานทางสังคม ไม่มีกระบวนการพัฒนาชุมชนใดที่ประสบความสำเร็จถ้ามีการใช้ฐานอำนาจจากการบังคับ การลงโทษ หรือใช้ฐานอำนาจตามกฎหมายมาเกี่ยวข้องให้ประชาชนปฏิบัติตาม ในด้านอำนาจในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม ครอบคลุมที่ชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียขาด โอกาสและวิถีทางในการมีส่วนร่วมเพื่อตัดสินใจในการควบคุมการใช้ทรัพยากร ชุมชนและบุคคลเหล่านั้นย่อมขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรนั้น ดังนั้น การเพิ่มระดับของการสร้างความเข้มแข็งให้แก่การจัดการทรัพยากรชุมชน ก็น่าจะเป็นการเคารพฐานอำนาจของชุมชนที่อาศัยวิธีการให้ชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มีส่วนร่วมในการคิด ริเริ่ม วางแผน ดำเนินการ ติดตาม ประเมินผล แก้ปัญหาด้วยศักยภาพและโอกาสในการตัดสินใจด้วยตนเองผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น การศึกษาสังคมในเชิงโครงสร้าง คือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มาร่วมกันเป็นกลุ่ม และการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ระบบนิเวศน์ (หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ) การศึกษา การสาธารณสุข ความเชื่อและศาสนาทุกอย่างเหล่านี้เป็นด้านต่างๆ ของมนุษย์และของกลุ่ม เป็นสิ่งซึ่งสัมพันธ์กับพฤติกรรมของคนและกลุ่ม เพราะฉะนั้น คน กลุ่มคน และความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสังคม ครอบครัวยุค และเครือข่าย คือ กลุ่มพื้นฐานของมนุษย์ เป็นกลุ่มที่จะพบได้ในทุกสังคม ในบางสังคมที่ไม่ซับซ้อนอาจพบว่ากลุ่มครอบครัวและเครือข่ายได้ถูกใช้ปฏิบัติภารกิจของสังคมในแทบทุกด้าน อาทิเช่น ในด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองและศาสนา ตำแหน่งในทางการบริหาร

ปกครองชุมชนขึ้นอยู่กับ สถานภาพในกลุ่มเครือญาติ เช่น บรรพบุรุษของกลุ่มก็เป็นเสมือนเทพที่คุ้มครองและปกครองชุมชนทางจิตวิญญาณ และลงโทษผู้ประพฤติออกนอกขนบประเพณีของชุมชน ระบบเครือญาติ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมเช่นนั้น แต่สังคมที่มีลักษณะดังกล่าวมักเป็นสังคมที่ไม่มีการแบ่งงานกันทำมากนัก คือ ทุกๆ คนในสังคมเป็นเกษตรกรเหมือนกัน ฐานะความเป็นอยู่ก็คล้ายคลึงกัน แต่สังคมส่วนมากมิได้เป็นเช่นนั้น ในสังคมส่วนมากมีการแบ่งงานกันทำและจะมีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้น ซึ่งสมาชิกมีฐานะแตกต่างกันและ/หรือมีการงานอาชีพแตกต่างกัน

ส่วนการหน้าที่ของสถาบันหรือแบบแผนพฤติกรรมคือ งานที่สถาบันหรือแบบแผนพฤติกรรมนั้นทำให้เกิดการดำเนินงานของโครงสร้างส่วนรวม เช่น การนับถือผีบรรพบุรุษกับการพิศของชุมชนภาคเหนือช่วยควบคุมความประพฤติของหนุ่มสาว การยกเรือนที่อยู่อาศัยและที่ดินของพ่อแม่ให้แก่ลูกสาวคนเล็กสนับสนุนค่านิยมความกตัญญู ความเกรงใจเป็นสิ่งที่รักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย การบวชของผู้ชายช่วยในการปรับสภาพจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ การชุบชีพนิทานและแพร่ข่าวอย่างรวดเร็วในชุมชนมีการหน้าที่ในการควบคุมความประพฤติของคนในชุมชน เป็นต้น

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548 : 26) ได้อธิบาย บทบาท โครงสร้างและหน้าที่ของสมาชิกในสังคม การกำหนดเงื่อนไขของความสัมพันธ์และการสร้างกลไกทางสังคม ดังนี้

1. บทบาทที่สมาชิกแสดงออกมาตามหน้าที่และความรับผิดชอบทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สถาบัน องค์กร และชุมชนนั้น โดยที่แต่ละปัจเจกบุคคลอาจมีหลายบทบาทเมื่อทำหน้าที่อยู่ต่างสถานที่และเวลาหรือแม้แต่เวลาและสถานที่เดียวกัน เปรียบเสมือนครูใหญ่ทำหน้าที่ในโรงเรียนที่มีลูกชายของตนเรียนอยู่

2. โครงสร้างและหน้าที่ของสมาชิกย่อมเป็นไปตามความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและระหว่างสถาบัน องค์กร และชุมชนที่จะมีเป้าหมายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แต่เมื่อชุมชนใดมีผลประโยชน์เหลื่อมซ้อนกันในเชิงได้เปรียบเสียเปรียบกัน สถานการณ์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทางลบได้ถ้าปราศจากการประนีประนอมกัน และอาจส่งผลกระทบต่อการทำลาย โครงสร้างและหน้าที่ของอีกชุมชนหนึ่งที่ไม่สามารถปกป้องตนเองได้

3. การกำหนดเงื่อนไขของความสัมพันธ์ ในลักษณะเครือญาติ เพื่อน เครือข่าย คู่ค้าขาย ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในผลประโยชน์ร่วมกัน หรือคู่แข่งกัน

4. การกำหนดข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคม ที่อาจพัฒนาขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานทางสังคม ประเพณี และกฎหมายที่มีบทบังคับ

5. มีการสร้างกลไกทางสังคม เป็นปัจจัยสนับสนุนการบังคับใช้ ที่มีพลังและอำนาจบังคับใช้กฎเกณฑ์ ดังกล่าว ในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม กลไกทางสังคมที่มีอำนาจและเป็นพลัง

ของตัวแทนของ สมาชิก สถาบัน องค์กรและชุมชน ทั้งประเภทมาตรการทางกฎหมายที่ให้พลังสนับสนุนในเชิงระเบียบและกฎเกณฑ์ ที่มีขอบเขตการบังคับใช้ที่มีวงกว้างแตกต่างกันตามอำนาจที่หนุนหลังกลไกนั้นๆ ทั้งอำนาจที่น่าเชื่อถืออย่างเป็นทางการเป็นผล หรืออำนาจที่นอกเหนือการควบคุมทางธรรมชาติ ซึ่งการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ต้องอาศัย สถานะ บทบาท โครงสร้างทางสังคม และกลไกในการจัดการความขัดแย้ง

จากแนวคิดข้างต้น ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีโครงสร้างและการหน้าที่โดยเฉพาะการวิเคราะห์ระบบสังคมของ พาร์สัน ในเรื่อง ข้อจำเป็นเชิงหน้าที่มาวิเคราะห์การจัดการความขัดแย้งของชุมชนนั้น ซึ่งสามารถพิจารณา การจัดการความขัดแย้งในฐานะที่เป็นระบบย่อยของสังคม ซึ่งมีหน้าที่ในการปรับเข้าสู่ดุลยภาพ การจัดการความขัดแย้งเป็นระบบย่อยระบบหนึ่งที่ทำหน้าที่เพื่อให้ชุมชนแก้ปัญหาของชุมชนได้ โดยจะต้องมีความสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองของชุมชน ระบบศาสนา และในขณะเดียวกัน การจัดการความขัดแย้งก็มีหน้าที่ที่จะต้องแสวงหาทางที่จะบรรลุดุลยภาพประสงค์ ต้องหาวิธีการปรับตัว การสร้างความบูรณาการภายในระบบ ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาและวิเคราะห์ทฤษฎีนี้เพื่อช่วยทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในลักษณะที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง รวมถึงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน เพื่อหาแนวทางและวิธีการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่เหมาะสมต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

1. ความเป็นมาของแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้อธิบายความเป็นมาของแนวคิดเครือข่ายว่าเป็นแนวคิดแนวปฏิบัติที่มีมานาน ในความหมายที่กว้าง เครือข่ายคือหัวใจของวิถีชุมชนในอดีต ซึ่งผู้คนอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันทั้งในชุมชนและกับชุมชนอื่นๆ มีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่แสดงออกทางกิจกรรมที่ทำกันสม่ำเสมอหรือเป็นครั้งคราว ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของชุมชน เพราะแม้มีอำนาจรัฐอยู่ แต่ก็ไม่ได้ครอบคลุมลงไปถึงวิถีปฏิบัติของชุมชน เมื่ออำนาจรัฐแผ่ลงไปจนกระทบถึงวิถีชุมชน ก็มีการจัดเครือข่ายส่วนหนึ่งเพื่อจัดการชีวิตของชุมชนเอง อีกส่วนหนึ่งเพื่อหาทางออกถ้าหากถูกบีบคั้นจนเกินไป ดังกรณีผีบุญต่างๆ ซึ่งการประสานเครือข่ายระหว่างชุมชนหลายๆ แห่งคล้ายกับสมัชชา ทั้งหลายในปัจจุบัน หรือในกรณีของตะวันตกคือการจัดการชุมชนของชาวคริสต์ภายใต้โครงสร้างทางศาสนาครีสต์ที่เป็นเครือข่ายอีกแบบหนึ่ง ที่แม้ว่าไม่ได้ปฏิเสธอำนาจรัฐ แต่อีกด้านหนึ่งถือว่าตนเองเป็นอิสระ เพราะขึ้นอยู่กับอำนาจของพระเจ้าโดยผ่านทางผู้แทนของพระเจ้า คือ พระสันตะปาปาและผู้นำศาสนาทั้งหลาย

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายยุคใหม่มาพร้อมกับแนวคิดทางการเมืองในรัสเซียและในบางประเทศในยุโรปในนามอนาธิปไตย (anarchism) โดยเครือข่ายเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเชื่อมประสานชุมชน กลุ่ม องค์กรต่างๆ เข้าด้วยกันให้เป็นขบวนการ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นสถาบันที่มีอำนาจในตัวเอง และแข็งตัวด้วยกฎระเบียบต่างๆ ดังที่ปรากฏชัดเจนในระบบของอำนาจรัฐในแวดวงวิชาการ เครือข่ายมาพร้อมกับวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์แขนงต่างๆ แต่ปรากฏว่ามีพลังจริงๆ ในท้ายศตวรรษที่ 20 นี้เอง เมื่อมีการปรับมโนทัศน์ ปรับวัฒนธรรมองค์กรในภาคธุรกิจ จนเกิดการปฏิบัติการจัดการธุรกิจขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนทำงานในองค์กรและระหว่างองค์กรต่างๆ ในด้านการพัฒนาเอกชนก็ค่อยๆ เกิดขบวนการดังกล่าวมาตั้งแต่ พ.ศ.2525 เมื่อมีการเปลี่ยนกระบวนการพัฒนา เปลี่ยนจากการทำโครงการการจัดองค์กรชุมชน ไปสู่การเชื่อมประสานให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายในชุมชน เพราะมีการพัฒนาศักยภาพของชุมชนเองโดยการใช้ทรัพยากรหรือทุนชุมชนที่เหลืออยู่ จากการสำรวจเอกสารงานวิจัยต่างๆ พบว่าที่ผ่านมาสองทศวรรษมานี้ ทั่วโลกมีการนำแนวคิดเรื่องเครือข่ายไปประยุกต์ใช้ในแวดวงการทำงานของตนเอง ส่วนในประเทศไทยก็มีประสบการณ์ที่หลากหลายเรื่องเครือข่าย

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย จัดเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาหรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ฐานคิดที่สำคัญของการรวมกันเป็นเครือข่ายทางสังคมมาจากฐานคิดที่หลากหลาย เช่น ฐานคิดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐต้องการให้มีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ฐานคิดเชิงวัฒนธรรมที่ชาวบ้านร่วมร้อยเรียงความสัมพันธ์บนรากฐานของวัฒนธรรมและการช่วยเหลือเกื้อกูลและการพึ่งพาอาศัย ฐานคิดเชิงระบบที่สิ่งต่างๆ ล้วนพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเชื่อมโยงกันเป็นความหลากหลายที่ไม่สามารถแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ฐานคิดของการขยายโอกาสและกระบวนการทางอุดมการณ์ที่ต้องการขยายแนวคิดที่เป็นที่ยอมรับไปสู่การขยายอุดมการณ์เช่น การเป็นเครือข่ายของศาสนา ลัทธิ และระบบการปกครอง ความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างกันของบุคคลต่างๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกันทั้งในด้านของระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพอนามัย ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นได้แก่ การไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน

จากความคิดเห็นมุมมองและประสบการณ์ของแต่ละบุคคลที่กล่าวมา สรุปได้ว่า เครือข่ายเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคน หรือองค์กรที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีระบบ หรือเส้นทางสื่อสารที่เชื่อมโยงถึงกันและกัน มีพันธะสัญญาร่วมกัน มีวัตถุประสงค์เป้าหมาย มีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน เป็นการประสานงานความร่วมมือ และที่สำคัญเป็นการรวมพลังของบุคคล กลุ่ม องค์กร ในระดับชุมชน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือการต่อรองใดๆ ที่ส่งผลในเชิงบวกต่อกระบวนการทำงานและการเรียนรู้ตลอดจนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

2. ความหมายของเครือข่าย

มีผู้นิยามไว้หลากหลายเช่น สุเทพ สุนทรเกสัช (2535) ได้อธิบายความหมายของเครือข่ายว่าเป็นรูปแบบทางด้านจิตวิสัยของสายใยความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคมที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่ขนานกันในด้านเนื้อหา ความเข้มข้น สนองสิ่งต่างๆ ให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการถ่ายทอดไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่เกิดโดยความจงใจ แต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆ ที่มีพรมแดนที่ชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกันและส่งผลให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่การร่วมมือและการแข่งขันซึ่งให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่หายาก ในแง่ของเครือข่ายของชาวบ้าน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2526 : 9) ได้ให้ความหมายเครือข่ายทางสังคม ที่หมายถึง ความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกัน โดยลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น สามารถใช้อธิบายถึงพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายทางสังคมประกอบขึ้นด้วย ความสัมพันธ์ของคนทั้งหมดในสังคม เครือข่าย สำหรับความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวพฤติกรรมของผู้อื่น และพบว่าเครือข่ายชุมชนชนบทมีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับคนภายนอกที่มีอิทธิพลเป็น โครงสร้างแบบอุปถัมภ์ สอดคล้องกับ สุชาติ มิสงฆ์ (2534) ได้กล่าวถึงเครือข่ายทางสังคมว่า หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลอีกหลายคน มีลักษณะยืดหยุ่น จะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ได้ ผู้ที่อยู่รวมในกระบวนการเรียนรู้จะรู้ว่ามีการรวมตัวกันเพื่ออะไร หรือทำอะไร และมีการแบ่งงานอย่างยุติธรรม ซึ่งเครือข่ายทางสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจมีการประสานระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานเอกชน

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญคือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่นๆ อย่างไรก็ตาม การติดต่อสื่อสารอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะเรียกว่า เป็นเครือข่ายสังคม

ได้จำเป็นต้องมีองค์ประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เครื่องใช้ไม้สอย อาหาร การบริการ (Transaction) ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน

3. ลักษณะร่วมของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548) และกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2545 : 20) กล่าวถึงการรวมกลุ่มกันไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายแบบใด ล้วนมีลักษณะเฉพาะหรือลักษณะร่วมของทุกเครือข่าย คือ

1. เป็นกลุ่มองค์กรและหรือบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์และความสนใจที่ตั้งขึ้นร่วมกัน
2. เป็นเวทีเพื่อกิจกรรมทางสังคมโดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน
3. ดำรงอยู่ได้ยาวนาน (ไม่ใช่เฉพาะกิจ) ด้วยการสื่อสารแบบใดแบบหนึ่งที่ต่อเนื่อง
4. มีความรู้สึกผูกพันกับโครงสร้างที่พัฒนาขึ้นมาร่วมกัน และร่วมกันรับผิดชอบ
5. มีฐานอยู่ที่ความเป็นเจ้าของร่วมกันและความมุ่งมั่นที่จะทำตามวัตถุประสงค์ที่วางร่วมกัน รวมทั้งเครื่องมือหรือวิธีการในการดำเนินการที่คิดไว้ร่วมกัน
6. ขนาดของกลุ่มสังคม คือจำนวนคนในกลุ่มบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์กันทั้งที่เป็นกลุ่มขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่
7. ชนิดของความสัมพันธ์ คือ ความผูกพันซึ่งกันและกันของสมาชิกในกลุ่มสังคม ซึ่งลักษณะของบุคคลที่ผูกพันด้วยอาจเป็นหรือไม่เป็นกลุ่มเครือญาติ อาจมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นหรืออย่างหลวมๆ ซึ่งจะมีผลต่อการได้รับการสนับสนุนทางสังคม ทำให้เกิดความช่วยเหลือมากขึ้น
8. ระยะเวลาที่ใช้ในการติดต่อ คือระยะเวลาที่คนรู้จักและติดต่อกัน นับตั้งแต่เริ่มรู้จักกันและสร้างความสัมพันธ์ต่อกันเรื่อยมา ซึ่งระยะเวลาในการติดต่อกันนี้จะส่งผลต่อการสนับสนุนทางสังคม ทำให้เกิดความช่วยเหลือมากขึ้น
9. ความถี่ในการติดต่อ ลักษณะของโครงสร้างเครือข่ายทางสังคมที่คึกคัก บุคคลต้องมีการพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ จะช่วยดำรงรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน
10. วิธีการที่ใช้ในการติดต่อ การติดต่อสื่อสารเป็นความต้องการของมนุษย์ และเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีหลายชนิด เช่น การเขียนจดหมาย การพูดโทรศัพท์ การพบปะพูดคุย ซึ่งวิธีการในการติดต่อสื่อสารกันนี้มีผลต่อสัมพันธภาพและการสนับสนุนที่บุคคลจะได้รับ

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2526 : 36) ได้เสนอว่า การศึกษาเครือข่ายสังคมไม่อาจศึกษาในระดับกว้างที่หมายถึงความสัมพันธ์ทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดมีต่อกันได้ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้คนที่เกี่ยวกับกิจกรรม โดยพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีสายสัมพันธ์กับใครบ้าง

และพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กันและกันอย่างไร ตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายสังคมได้แก่

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่ามีความสัมพันธ์เชิงซ้อน ในทางมนุษยวิทยาสังคมมีข้อสมมุติฐานประการหนึ่งว่าบทบาทหลายๆ อย่างที่แต่ละคนมีนั้นจะมีผลกระทบต่อกันและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มีปทัสถานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้นำแนวทางพฤติกรรม

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนมีทั้งสิ่งของ และน้ำใจระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร การแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยียน การช่วยเหลือการงาน การให้บริการส่วนตัว และการช่วยเหลือทางการเงิน การแลกเปลี่ยนจะช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคนอาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือกลับกัน ลักษณะของการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้แนะหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคม และอำนาจที่เหนือกว่าผู้รับ

4. ความถี่และระยะเวลาที่มีความสัมพันธ์กัน เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อกันที่รู้จักมานานอาจจะค่อยๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้งอาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กันจะถูกวัดในแง่ของช่วงเวลาการพบกันแต่ละครั้ง และการพบกันแต่ละครั้งนั้นมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่ได้รู้จักกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จักกันนานเท่าใดแล้ว

เครือข่ายของชาวบ้านเป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องเงินทองมาเกี่ยวข้อง ซึ่งในระดับเครือข่ายที่ชาวบ้านมีอยู่เป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล (ครอบครัว) และเครือข่าย โดยมิพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้ชีวิต ครอบครัว และลูกๆ ของตน ซึ่งถือว่าในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่ายและชุมชน และขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมการพัฒนาเพื่อเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง ครอบครัว กลุ่มชุมชน

ของตนเองและผู้อื่น โดยลักษณะของเครือข่ายมีสองลักษณะคือ เครือข่ายแนวนอนและเครือข่ายแนวตั้ง เครือข่ายแนวนอนจะมีความสัมพันธ์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน

ส่วนเครือข่ายแนวตั้งมีพื้นฐานมาจากความไม่เท่าเทียมกัน เช่น การกู้เงิน การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชน จะเห็นได้จากกิจกรรมซึ่งมีอยู่หลากหลาย ทั้งที่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรมดังกล่าว เครือข่ายของชาวบ้านในบางชุมชน สูญสลายไปเพราะการเกิดสังคมใหม่ สังคมใหม่ได้รวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างไว้ที่ตลาดและนายทุน ตลอดจนสถาบันของรัฐ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติ และชุมชนใกล้เคียง เมื่อมีกิจกรรมของเครือข่ายย่อมมีความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เกิดขึ้น อาจอยู่ในรูปการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การศึกษาดูงาน

ส่วนกาญจนา แก้วเทพ (2538) แสดงความเห็นไว้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่มหรือหลายๆ องค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นได้เข้ามาประสานกัน อย่างมีระยะเวลาพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตามแต่ก็วางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาก็สามารถบอกไปได้ โดยการสร้างเครือข่าวนั้นอาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและเครือข่ายแนวนอน เครือข่ายแบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่าวนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน และแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่างๆ มีการช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัยในกรณีที่ไม่ซับซ้อน ไม่ต้องมีตัวกลางในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น จะมีแม่ข่ายหรือผู้นำเป็นตัวประสาน ส่วนเครือข่ายแบบแนวตั้งสถานภาพและฐานะของคน ในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำ ฝ่ายที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

4. ประเภทของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้แบ่งประเภทเครือข่ายตามลักษณะของสมาชิก พื้นที่ กิจกรรมหลัก วัตถุประสงค์และโครงสร้างการดำเนินงาน โดยแบ่งเป็น 1) เครือข่ายแนวราบ โดยการประสานบุคคลที่อยู่ในระดับเดียวกัน อาชีพเดียวกัน ให้มาเชื่อมประสานเป็นเครือข่ายกัน เช่น เครือข่ายเกษตรกร เครือข่ายนักพัฒนา เครือข่ายนักวิจัย เป็นต้น อาจเป็นปัจเจกบุคคลหรืออาจเป็นสถาบันก็ได้ เช่น เครือข่ายสถาบันวิจัย เครือข่ายศูนย์ข้อมูล เป็นต้น บางเครือข่ายอาจเปิดสำหรับบุคคลทั่วไป สถาบันทั่วไป ใครก็ได้ที่สนใจในเรื่องหรือประเด็นเดียนั้น 2) เครือข่ายแนวตั้ง เป็นการนำคนจาก

หลากหลายอาชีพที่แตกต่างกันมาเป็นเครือข่ายกัน เช่น เกษตรกร นักพัฒนา นักวิชาการ นักธุรกิจ นักการเมือง องค์กรทุน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความร่วมมือกัน โดยเน้นที่การให้ข้อมูลข่าวสารมากกว่าการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เครือข่ายนี้ปัจจุบันมีมากขึ้นเพราะการสื่อสารทางอินเทอร์เน็ตช่วยให้คนไม่ว่าอาชีพอะไร ฐานะไหน ระดับใด สามารถเป็นสมาชิกอย่างเท่าเทียมกัน

ส่วน ปาน กิมปี (2540) ได้แบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่าย เป็นสองประเภทใหญ่ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คือ

1. เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด (Unlimited Network) ได้แก่เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นศูนย์กลาง และมีความสามารถในการเพิ่มจำนวนสมาชิกของเครือข่ายขึ้นได้ โดยไม่ได้จำกัดระดับของความสัมพันธ์

2. เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งเกณฑ์ขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ โดยทั่วไปเกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล ประเภทบุคคล (เช่น ญาติเพื่อน) กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง และเนื้อหาของ การแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจหรือทางการเมือง เป็นต้น

นอกจากนั้น ปาน กิมปี ได้แบ่งประเภทเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 4 หมวด ได้แก่

1. แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเอื้อบุคคล เป็นการพัฒนาบุคคลในด้านต่างๆ ก่อนที่บุคคลจะนำไปพัฒนาครอบครัว ชุมชนและสังคม และลักษณะที่สองเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก โดยให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม และเศรษฐกิจของชุมชน

2. แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จำแนกออกเป็น 4 ประเภท คือ

2.1 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างกระจายศูนย์ หรือรูปแบบการกระจายความรับผิดชอบ ลักษณะโครงสร้างของเครือข่ายจะมีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงาน แต่จะกระจายความรับผิดชอบในการจัดการเรียนรู้ให้กับสมาชิกเครือข่าย ซึ่งต่างก็มีความสำคัญเท่ากัน

2.2 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างรวมศูนย์ ซึ่งมีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน และเป็นแม่ข่ายรวบรวมอำนาจการจัดการ รวมทั้งความรู้และทรัพยากรในการลงทุน ทั้งด้านอุปกรณ์ เทคโนโลยี และกำลังคนจะอยู่ที่แม่ข่าย ส่วนลูกข่ายหรือสมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลาง

2.3 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างลำดับชั้น มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนภูมิองค์กร การติดต่อสื่อสารข้อมูลจะผ่านตามลำดับชั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนจึงใช้ในการบริหาร การจัดการองค์กรต่างๆ ที่ต้องการมุ่งเน้นการควบคุมดูแลระบบงาน

2.4 เครื่องมือการเรียนรู้โครงสร้างแบบผสม กล่าวคือเป็นทั้งรูปแบบรวมศูนย์ และกระจายศูนย์ เพื่อตอบสนองความต้องการได้อย่างกว้างขวางและตรงประเด็น เนื่องจากธรรมชาติของการเรียนรู้นั้นไม่สามารถใช้สื่อใดสื่อหนึ่งเป็นหลัก การเรียนรู้ต้องอาศัยการผสมผสานกันระหว่างสื่อบุคคล และเทคโนโลยี จึงมีความจำเป็นต้องจัดระบบเครื่องมือแบบผสมเพื่อให้เกิดความหลากหลายในการเรียนรู้ได้

3. แบ่งตามหน่วยสังคม

3.1 เครื่องมือการเรียนรู้ระดับบุคคล เป็นเครื่องมือระบบของครอบครัว หรือระบบของครูผู้สอน ซึ่งจะมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลค่อนข้างสูง

3.2 เครื่องมือการเรียนรู้ระดับกลุ่ม มองได้มีด้อยๆ คือ เครื่องมือการเรียนรู้แบ่งตามกลุ่มบ้านและเครื่องมือการเรียนรู้ตามอาชีพ

3.3 เครื่องมือการเรียนรู้ระดับชุมชน เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ระดับชุมชนกับชุมชนมีความเชื่อมโยงกัน มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างกัน

3.4 เครื่องมือการเรียนรู้ระดับสถาบัน สถาบันภายในหมู่บ้านที่มีความสำคัญมาก คือ สถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา

4. แบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน ได้แก่ เครื่องมือชุมชน เครื่องมือ นักพัฒนา เครื่องมือระดับจังหวัด เครื่องมือภาครัฐ เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ศึกษาประเภทของเครื่องมือ ได้เสนอไว้ว่ารูปแบบของเครื่องมือ อาจมีทั้งเครื่องมือเป็นทางการก็ได้ ไม่เป็นทางการก็ได้ ข้อแตกต่างอยู่ที่ว่า เครื่องมือเป็นทางการมีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ ขณะที่เครื่องมือไม่เป็นทางการไม่มีโครงสร้างเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับเป้าหมาย ทรัพยากร และขึ้นอยู่กับสมาชิกเครื่องมือว่าต้องการให้มีการจัดองค์กรอย่างไร ถ้าหากสมาชิกอยากแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างเดี๋ยวก็น่าจะง่ายแต่เครื่องมือจำนวนมากต้องการมีโครงสร้างที่เป็นทางการเพื่อบรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะถ้าหากว่าต้องการประสานกิจกรรมของสมาชิกด้วย เพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการทำงานซ้ำซ้อน องค์กรที่ดีเครื่องมือไม่ใช่อะไรที่เข้มงวด สามารถเปลี่ยนแปลงได้ บางเครื่องมืออาจจะเริ่มต้นแบบหลวมๆ เวลาผ่านไประยะหนึ่งก็เริ่มเป็นระบบและเป็นทางการมากขึ้น บางเครื่องมืออาจจะตรงกันข้าม คือเริ่มต้นอย่างเป็นทางการและค่อยๆ เป็นเครื่องมือหลวมๆ และไม่เป็นทางการในที่สุด ขึ้นอยู่กับสมาชิกว่าต้องการแบบไหน

5. ความสำคัญของเครื่องมือ

แนวความคิดของเครื่องมือการเรียนรู้เป็นสิ่งที่จะช่วยเสริมความรู้ ความสามารถช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในส่วนที่ขาดแคลนอยู่ โดยมีฐานคิดที่ว่า ไม่มีใครคนหนึ่งหรือองค์กรใด องค์กรหนึ่งเป็นผู้ผูกขาดความรู้แต่เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้การเข้าไปปัญหา และวิธีการ

คิดของชาวบ้าน แล้วนำมาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบโดยการแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในลักษณะเสริมความรู้การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นนำความรู้ไปใช้เพื่อช่วยพัฒนาขีดความสามารถของชาวบ้านได้โดยเน้นชาวบ้านเป็นศูนย์กลางการพัฒนา เอนก นาคะบุตร (2536) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่างๆ ที่จะเรียนรู้ร่วมกันเช่น กลุ่มแต่ละกลุ่มมาพบปะกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาลงไปคุยกับชาวบ้านหรือผู้นำชาวบ้าน การพาชาวบ้านจากหมู่บ้านหนึ่ง ไปดูงานในอีกหมู่บ้านหนึ่ง และการเรียนรู้แบบที่สถาบันภายนอกเข้าไปเสริมโดยมีลักษณะการกระจายตัวของเครือข่ายการเรียนรู้เป็น 5 สาย คือสายความเชื่อ ซึ่งมาจากความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม การนับถือบารมีพระ สายเครือข่าย โดยมีการเกาะตัวผ่านทางเครือข่ายสายกิจกรรมซึ่งกลุ่มที่มีกิจกรรมเหมือนกัน เช่น กิจกรรมธนาคารข้าว กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ สายปัญหาาร่วมกันหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ที่จะต้องเคลื่อนไหวในระดับต่างๆ เช่น เกี่ยวกับที่ดิน แหล่งน้ำ และสายจัดตั้งที่มีหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปจัดตั้งเป็นเครือข่ายขึ้น ดังนั้นรูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้จะเป็นลักษณะที่ไม่มีรูปแบบที่ตายตัวเนื่องจากชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ มีความแตกต่างกัน ทำให้รูปแบบหนึ่งอาจเหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่งแต่ไม่เหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง กลไกสำคัญที่จะเป็นตัวเกาะเกี่ยวให้เครือข่าย มีความมั่นคงเหนียวแน่นและมีอายุยืนยาวก็คือ การที่กลุ่มต้องเผชิญกับปัญหา หรือเกิดความกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนที่เข้ามารวมตัว เกิดสำนึกร่วมกัน เห็นประโยชน์ และศรัทธาในการรวมตัวเป็นเครือข่าย ผลจากการรวมตัวในรูปแบบของเครือข่าย ก่อให้เกิดผลดีต่างๆ ตามมา

เครือข่ายเกิดจากการสร้างสถาบันในการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เพราะเป็นการระดมสรรพความคิด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา เสริมสร้างกำลังใจซึ่งกันและกัน หาแนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เชื่อมโยงสอดคล้องกับโครงสร้างของสังคม ตลอดจนเสริมความรู้เรื่องที่สนใจร่วมกัน เป็นหนทางในการเสริมกระบวนการพึ่งตนเองของชาวบ้านและชุมชน นอกจากนั้นยังเป็นกระบวนการฝึกผู้นำให้เข้มแข็ง และที่สำคัญการรวมกันเป็นเครือข่าย ยังก่อให้เกิดอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มภายนอกทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหนียวแน่นเข้มแข็งของกลุ่มเครือข่าย และผู้นำที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ (กองบรรณาธิการสังคมพัฒนา, 2534)

เครือข่ายเป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องเผชิญปัญหาต่างๆ ปัญหาที่ใหญ่โตและซับซ้อนเกินกว่าที่ใครจะเผชิญได้โดยลำพังคนเดียว เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพิทักษ์สิทธิชุมชน การจัดการความขัดแย้งต่างๆ เป็นต้น การสร้างเครือข่ายหรือการทำงานเป็นเครือข่ายเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดผลกระทบที่มากกว่าในระดับภูมิภาค ระดับชาติและระดับนานาชาติ เพราะการทำงานแบบเครือข่ายเป็นการทำงานแบบประสานพลัง (synergy) ซึ่งประโยชน์ของการทำงานเป็นเครือข่าย เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้สรุปดังนี้

1. ก่อให้เกิดผลบางอย่างที่ใครคนเดียวทำให้เกิดไม่ได้
2. ทำการณรงค์ได้มากกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า
3. ส่งอิทธิพลต่อคนอื่นในเครือข่ายและนอกเครือข่าย
4. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหรือประเด็นหนึ่ง หรือการต่อสู้ที่จะชัดเจน

มากยิ่งขึ้น เพราะมีแง่มุมหลายแง่มุมมองจากหลายคนหลายองค์กรร่วมมือกันทำ แบ่งงานกันทำ ลดงานที่ซ้ำซ้อนลง และลดการสิ้นเปลืองทรัพยากรทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ แรงบันดาลใจและทักษะต่างๆ ทำให้เกิดความสามัคคี ให้กำลังใจกัน และช่วยกันในรูปแบบต่างๆ ในบางกรณีช่วยให้สามารถระดมทุนได้

เครือข่ายทำได้หลายอย่าง เครือข่ายขององค์กรที่ทำงานเชื่อมประสานรณรงค์ให้ การสนับสนุน อย่างกรณีองค์กรพัฒนาเอกชนหรือองค์กรอิสระต่างๆ หรือเครือข่ายลักษณะต่างๆ ที่รวมเอาองค์กรของรัฐเข้าไปด้วยในบางครั้ง เน้นที่การทำข้อมูล การวิเคราะห์และแบ่งปันข้อมูล การรณรงค์ การฝึกอบรม การระดมพลังเพื่อให้เกิดความสามัคคี การวางแผนการทำงานร่วมกัน การบูรณาการแผน การดำเนินงานร่วมกันตามแผน และพัฒนาวาระหรือประเด็นบางอย่างร่วมกัน การเรียนรู้ประเด็นต่างๆ หลากหลายรูปแบบและวิธีการตามที่เครือข่ายจะกำหนดร่วมกัน

เครือข่ายในระดับรากหญ้า หรือองค์กรชุมชนก็สามารถทำเช่นที่กล่าวมาได้ รวมทั้งยังสามารถร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเรียนรู้ถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ท้องถิ่นร่วมกัน เช่น การจัดการป่าไม้ชุมชน จัดการน้ำ จัดการแหล่งอาหารต่างๆ อนุรักษ์ป่า ดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมโดยรวม การจัดการประเด็นร่วมของชุมชน เช่น กองทุน สวัสดิการ

รูปแบบของเครือข่ายอาจมีทั้งเครือข่ายเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ข้อแตกต่าง อยู่ที่ว่า เครือข่ายเป็นทางการมีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ ขณะที่เครือข่ายไม่เป็น ทางการไม่มีโครงสร้างที่ตายตัวขึ้นอยู่กับเป้าหมาย ทรัพยากร และขึ้นอยู่กับสมาชิกเครือข่าย ว่าต้องการให้มีการจัดองค์กรอย่างไร ถ้าหากสมาชิกอยากแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างเดียวก็น่าจะ แต่เครือข่ายจำนวนมากต้องการมีโครงสร้างที่เป็นทางการเพื่อบรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะถ้าหากว่า ต้องการประสานกิจกรรมของสมาชิกด้วย เพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการทำงานซ้ำซ้อน ใดๆก็ดี เครือข่ายไม่ใช่อะไรที่เข้มงวด สามารถเปลี่ยนแปลงได้ บางเครือข่ายอาจจะเริ่มต้นแบบหลวมๆ เวลาผ่านไประยะหนึ่งก็เริ่มเป็นระบบและเป็นทางการมากขึ้น บางเครือข่ายอาจจะตรงกันข้าม คือเริ่มต้นอย่างเป็นทางการ และค่อยๆ เป็นเครือข่ายหลวมๆ และไม่เป็นทางการในที่สุด ขึ้นอยู่กับ สมาชิกว่าต้องการแบบไหน

แนวคิดการมีส่วนร่วม

1. ความเป็นมาของแนวคิดการมีส่วนร่วม

อภิศักดิ์ ไฝทาคำ (2539) ได้อธิบายความสำคัญของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่สำคัญสำหรับการพัฒนา และเป็นกุญแจสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนา เพราะเป็นแนวคิดและกระบวนการที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจโดยการให้กลุ่มคนทุกระดับมีส่วนร่วม โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นรากฐานจากประชาชนหรือผู้ปฏิบัติงานที่ดำเนินงานในพื้นที่ โดยให้เขามีอำนาจในการตัดสินใจในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งแนวคิดการมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความกังวลส่วนบุคคลที่บังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มวางแผนและลงมือทำร่วมกัน
3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความริเริ่มกระทำที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

นอกจากนี้ ชีระพงษ์ แก้วหาญ (2543 : 12) ได้สรุปความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานและเป็นสิทธิมนุษยชนดังนั้นการดำเนินการพัฒนาจึงควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
2. การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นด้วยเหตุผล 4 ประการคือ
 - 2.1 การมีส่วนร่วมในการกำหนดความจำเป็นพื้นฐาน ช่วยให้กลุ่มที่ถูกกีดกันทางเศรษฐกิจ สังคม ได้มีโอกาสเสนอสิ่งที่ตนต้องการต่อการจัดทำนโยบายการพัฒนา และมีโอกาสได้รับการพัฒนาระดับฐานะให้สูงขึ้น หลุดพ้นจากการถูกเอารัดเอาเปรียบ
 - 2.2 ช่วยให้รัฐบาลสามารถระดมทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ความรู้ ทักษะ บุคคล และแม้แต่ที่ดิน และทุนที่ต้องใช้ในโครงการพัฒนา
 - 2.3 ช่วยปรับปรุงการกระจายสินค้าและบริการ ตลอดจนการกระจายรายได้ให้ดีขึ้น และการมีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี

2.4 ช่วยสนองความต้องการทางจิตวิทยาของประชาชนจากการได้มีอิทธิพลในการตัดสินใจต่อเนื้อที่มีผลกระทบต่อถึงชีวิตและการทำงาน

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาอย่างจริงจัง ทุกขั้นตอนจะช่วยให้ประชาชนมีพลังการต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ในสังคม

4. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาแสดงถึงการช่วยเหลือตนเองซึ่งจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองในที่สุด

5. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการยอมรับและการใช้ความคิดใหม่ วิธีการใหม่ หรือนวัตกรรมบางอย่าง ซึ่งการยอมรับและการใช้นวัตกรรมนี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนา

6. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาจะทำให้ประชาชนสามารถแสดงศักยภาพที่มีอยู่ และช่วยให้ได้หนทางแก้ปัญหาเชิงนวัตกรรมที่เหมาะสมกับปัญหาของชุมชนได้มากกว่าการให้บุคคลภายนอกเข้ามาช่วยแก้ปัญหา

จะเห็นได้ว่า การให้ความสำคัญกับแนวคิดการมีส่วนร่วมมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคน ชุมชน และสังคม เป็นช่องทางที่จะนำประชาชนมาร่วมกันเพื่อที่จะแก้ปัญหาของส่วนรวม ได้สร้างความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นปัญหาของเราที่ต้องช่วยกันหาทางออกที่เหมาะสมในที่สุด

2. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ทวิทอง หงส์วิวัฒน์ (2527) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ และควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมมือรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อมาถึงตัวประชาชนเอง การที่จะสามารถทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท เพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้น ซึ่งอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ให้ความเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่สำคัญ เช่น การศึกษาบริบทของชุมชน การวางแผนดำเนินการและการจัดการติดตามประเมินผลการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม โดยพิจารณาการมีส่วนร่วมเป็นสามมิติคือ มิติแรกมองเห็นได้จากการให้อย่างเดียวของประชาชน ได้แก่ การให้หรือให้ยืมทรัพย์สิน ที่ดิน เงิน ภูมิปัญญา ความคิดเห็นและแรงกาย มิติที่ซับซ้อนขึ้นมาคือ การเริ่มรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกันโดยมีการจัดองค์กรชุมชนทั้งไม่เป็นทางการและเป็นทางการและมองผลประโยชน์ของส่วนรวม

เป็นตัวตั้ง มิตที่ค่อนข้างซับซ้อนมากที่สุดที่ต้องอาศัยตัวชี้วัดหลายตัว คือ การที่ประชาชนตระหนักแน่ชัดว่า เขาต้องเป็นผู้ควบคุมสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขาได้ โดยกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอด การปรับเปลี่ยนทั้งความรู้ ความเข้าใจพฤติกรรม การใช้กระบวนการกลุ่มและความเป็นประชาธิปไตยเข้าไปจัดการและตัดสินใจในสิ่งที่คิดว่าจะส่งผลดีหรือผลเสียต่อพวกเขาในอนาคต

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543) การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชนซึ่งประกอบไปด้วยบุคคล กลุ่ม องค์กร มีส่วนร่วมในกระบวนการการจัดการป่าและทรัพยากรทุกขั้นตอน อาทิ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นและชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ กำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดการ การได้รับผลประโยชน์ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาอุปสรรค การทำงานแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับบุคคลและองค์กรหลายประเภท เพื่อให้เกิดความสมานไมตรีที่ต้องการ องค์กรประกอบที่สำคัญ คือผู้ร่วมงานทุกฝ่าย ต้องมีอุดมการณ์ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ร่วมกัน และมีประโยชน์ร่วมกัน

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งสามารถมีอำนาจในตนเองที่จะกล้าตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาจนเกิดการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนา และเมื่อได้ก็ตามที่นำแนวคิดการมีส่วนร่วมไปปฏิบัติหรือใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ การมีส่วนร่วมทำให้มีอำนาจในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเอง เป็นภาวะที่บุคคลหรือชุมชนเกิดความตระหนักขึ้นเอง ดังนั้นการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมก็คือการให้อำนาจนั่นเอง

3. กระบวนการมีส่วนร่วม

โอภาส ปัญญา (2543) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า การมีส่วนร่วมที่มีการจัดกระบวนการที่เหมาะสม โดยเทคนิคและวิธีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และเป็นระบบ ที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และมีความสำคัญอย่างยิ่ง ก็คือการจัดการทางวัฒนธรรมซึ่งมี 2 ประการ

ประการแรก จะต้องเป็นเครื่องมือหรือกระบวนการที่จัดให้คนในท้องถิ่นสามารถคิดและเข้าใจความเชื่อมโยงปัญหาของตนเองและชุมชนกับโครงสร้างภายนอกให้เข้าใจและมั่นใจร่วมกันว่า จะต้องทำให้ปัญหาส่วนตัว ส่วนครอบครัว เช่น ปัญหายาเสพติด โรคเอดส์ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และอื่นๆ เป็นปัญหาของชุมชนโดยรวมให้ได้ บางอย่างชุมชน ระดับหมู่บ้านมาร่วมรับผิดชอบ ปัญหาบางอย่างต้องแก้ไขกันในระดับจังหวัด และหลายอย่างในระดับภูมิภาคและระดับประเทศ

ประการที่สอง การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน จะต้องเป็นไปด้วยการฝึกความอดทน (ขันติ) และอย่างสันติ เป็น “อารยะสังคม” สังคมที่มีอารยะธรรม ที่เป็นคุณภาพอยู่ในตัว

โคเฮน จอร์น เอ็ม และอัฟฮอฟ นอร์แมน ที (Cohen, John M. and Uphoff, Norman T., 1980)

ได้อธิบายขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

จุการ์ตัน เอื้ออำนวย และคณะ (2550) กล่าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมว่า มีองค์ประกอบ ดังนี้

1. ร่วมคิด คือ การร่วมวาดภาพอนาคตและความสำเร็จของชุมชนภายใต้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ทุนทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และจิตสำนึกของชุมชน และทิศทางการพัฒนาประเทศ รวมทั้งร่วมคิดวางยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชน

2. ร่วมวางแผน คือ การกำหนดการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนที่รวมกลุ่มกันขึ้นเป็นเครือข่าย เพื่อจัดทำแผนชุมชน ซึ่งประกอบด้วยโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินการในช่วงเวลาที่กำหนด

3. ร่วมปฏิบัติ คือ การรวมตัวกันของเครือข่ายเพื่อทำงานตามแผนงานและโครงการและกิจกรรมที่วางไว้ การปฏิบัติอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์กรท้องถิ่นและแหล่งทรัพยากรชุมชนต่างๆ ได้แก่ วัด โรงเรียน ร้านค้า วิทยุชุมชน ผู้นำจิตวิญญาณ ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาคมกลุ่มต่างๆ เพื่อร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมให้ประสบผลสำเร็จ

4. ร่วมติดตามประเมินผล คือ การร่วมตรวจสอบ ติดตามผลความก้าวหน้าและประเมินผลการดำเนินงานที่เครือข่ายได้คิดและปฏิบัติร่วมกันเพื่อทราบและแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นอันทำให้เกิดการพัฒนาาร่วมกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) กล่าวว่า การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรนั้นต้องใช้ระบบความรู้เชิงซ้อน ไม่ใช่ความรู้เชิงเดี่ยวหรือระบบใดระบบหนึ่งเหมือนที่ผ่านมาและให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่นการแบ่งปันอำนาจในการตัดสินใจร่วมกัน ความเข้าใจเรื่องความชอบธรรมและความเป็นธรรมในสังคม การจะแก้ไขปัญหาใดๆ ที่เกิดขึ้นจะต้องมีการวิเคราะห์ปัญหาในหลายๆ มิติผสมผสานกัน นั่นคือการใช้ระบบความรู้เชิงซ้อน

จากการศึกษาหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมมีความสำคัญเพราะเป็น กระบวนการร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ร่วมกันของชุมชนท้องถิ่น เริ่มตั้งแต่การค้นหาสาเหตุของปัญหาจนถึงวิธีการแก้ปัญหาและการตัดสินใจในขั้นตอนสุดท้าย

โดยชุมชนเป็นผู้ร่วมกันกำหนดทิศทางในการแก้ไขปัญหาของตนเอง รวมทั้งการมีส่วนร่วมจากองค์กรภาคีทุกภาคส่วน โดยมีกลไกและเงื่อนไขที่เหมาะสมที่สามารถเชื่อมร้อยทุกส่วนได้อย่างเสมอภาคและมีประสิทธิผล ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมมาเป็นแนวทางในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรในชุมชนชาติพันธุ์ลุ่มน้ำย่อยของสาละวิน ได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ

แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ เป็นแนวคิดสำคัญในการวิเคราะห์ความขัดแย้งด้านทรัพยากร ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) แสดงความเห็นสรุปได้ว่า การวิเคราะห์การจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจควรให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ใน 3 ด้านหลักๆ อย่างเชื่อมโยงกัน คือ ความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ ที่เห็นได้จากกระบวนการทางสังคมของการสร้างและการนิยามความหมาย พร้อมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ปรากฏการณ์ที่พบในชุมชนลุ่มน้ำต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำ เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ชุมชนเรียนรู้ว่ากฎหมายไม่ใช่อำนาจ แต่มีกลไกที่อยู่เหนือกฎหมายคืออำนาจของผู้ปฏิบัติในระดับนโยบาย ขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนเช่น เรื่องของป่าชุมชน จึงเป็นการพยายามสร้างตัวตนออกมาให้สังคมได้รับรู้โดยมีจุดยืนที่สำคัญคือการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการสร้างพลังอำนาจของชุมชนต่างๆ จึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามเงื่อนไขและบริบทของเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ทฤษฎีนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) มองว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นมีปมเหตุมาจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มชั้นทางสังคมในการเข้าถึงทรัพยากรและความสัมพันธ์ทางการผลิตของกลุ่มต่างๆ ในสังคม ในด้านหนึ่งความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมได้สร้างการรับรู้ที่ผิดพลาดในสังคมและส่งผลให้คนที่ด้อยอำนาจถูกมองว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม

1. ความหมายของอำนาจ

มีผู้ให้คำนิยามเกี่ยวกับอำนาจไว้หลากหลาย เช่น ไมเคิล แมน (Michael Mann, 1986) กล่าวว่า อำนาจหมายถึง การยินยอมที่จะอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของการครอบงำเพราะพวกเขาขาดการจัดการความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยรวม (ขาดระบบการรวมกลุ่ม) จึงนำไปสู่การกระทำที่ตรงกันข้าม นั่นคือ คนจำนวนน้อยที่อยู่บนสุดสามารถควบคุมมวลชนที่ยินยอมอยู่ได้สุด

โดยควบคุมด้วยสถาบันกฎหมาย และบรรทัดฐานของกลุ่มสังคม กฎหมายไม่ใช่การบีบบังคับ หากแต่เป็นหลักการพื้นฐานสุดท้ายของการควบคุมสังคม

ในมุมมองของผู้วิจัย อำนาจหมายถึง ความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่อย่างซับซ้อนของคน ในสังคมที่ส่งผลกระทบซึ่งกันและกันเป็นอำนาจที่มีเหตุผลที่ผูกมัดอย่างมีพลังมีอำนาจการควบคุม ที่อาจจะตอบสนองจนถึงการยอมรับ การต่อต้าน อำนาจมีอยู่ดั้งเดิมโดยธรรมชาติ และนำมาซึ่ง การเปลี่ยนแปลงชุมชนและสังคม ความขัดแย้ง จึงเป็นผลจากปฏิบัติการของอำนาจ ขณะเดียวกัน ความขัดแย้งและอำนาจยังมีปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกัน อำนาจและความขัดแย้งจึงเป็นประเด็น ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนภายใต้บริบทต่างๆ

2. ประเภทและแหล่งที่มาของอำนาจ

วันชัย วัฒนศัพท์ (2547) แบ่งอำนาจออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. อำนาจเหนือ (Power over) เป็นอำนาจหรือความสามารถที่ให้คนอื่นทำอะไรบางอย่าง ที่โดยปกติถ้าไม่ใช้อำนาจอาจจะไม่ทำ นั่นคือการใช้อำนาจเหนือผู้อื่น การสั่ง คำ บังคับบัญชา โดยเชื่อว่า ต้องสั่ง ต้องคำ ต้องบังคับ จึงจะทำ แต่ไม่ได้คิดว่า การกระทำได้กล่าว ผู้ที่ถูกสั่ง ถูกคำ ถูกบังคับ หรือบัญชาจะมีความเต็มใจที่จะทำหรือไม่หรือทำให้ได้ชื่อว่าทำ เพื่อกันถูกค่า

2. อำนาจร่วมกัน (Power with) เป็นอำนาจร่วมกับผู้อื่น เหมือนการสร้างร่วมมือ (partnerships) กันระหว่างกันเช่นระหว่างนักพัฒนากับนักอนุรักษ์ ทั้งที่อาจทำงานสวนทางกันแต่ หันมาร่วมมือกันเป็นลักษณะของอำนาจร่วมกัน

3. การปราศจากอำนาจและการต้องพึ่งพิง ความไร้อำนาจและการต้องพึ่งพิงจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ คนที่ไม่มีอำนาจหรืออำนาจน้อย เขามักจะมองหาที่พึ่งพิง ความสัมพันธ์ของการพึ่งพิงอาจจะแสดงออกในทางบวกและเสริมสร้าง เช่น ความสัมพันธ์กับผู้ให้การสนับสนุน ให้คำแนะนำ หรืออาจออกมาในทางลบมีการบังคับขู่เข็ญ

4. การเสริมพลังและการไม่ต้องพึ่งพิง เป็นเรื่องของการให้อำนาจหรือการเสริมพลังอำนาจ เป็นลักษณะของการให้หรือส่งต่อ อำนาจไปสู่ (Power to) หรือการได้อำนาจจาก (Power from) เช่น การกระจายอำนาจหน้าที่ ลดการรวมศูนย์อำนาจ ถ้าคนเรารู้สึกมีพลังอำนาจในเรื่องใดก็ตามก็จะทำให้เขาลดความจำเป็นต่อการพึ่งพิงในคนอื่นและเปิดโอกาสสู่ความอิสระ ทำให้มีความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง มีศักดิ์ศรี

เวเบอร์ (Weber, 1947) ได้เสนอความเห็นที่ อำนาจหน้าที่ (Authority) แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ อำนาจหน้าที่โดยประเพณี (Traditional Authority) อำนาจหน้าที่โดยหลักเหตุผลหรือ (Rational or Legal Authority) และอำนาจหน้าที่โดยบารมี (Charismatic Authority)

นอกจากนี้ วีเบอร์ ยังสรุปไว้ด้วยว่า ไม่ว่าจะเป็อำนาจหน้าที่ประเภทใดก็ตาม ส่วนจัดเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจ (Power) ทั้งสิ้น เนื่องจากการที่ผู้ใดจะยอมตามผู้อื่นในเรื่องใดนั้น ขึ้นอยู่กับคำสั่งมีชอบด้วยกฎหมายเป็นสำคัญ อำนาจหน้าที่ที่มีขอบเขตสำคัญเกี่ยวเนื่องกับกฎหมาย อำนาจหน้าที่จึงเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจเท่านั้น เพราะอำนาจมีขอบเขตครอบคลุมถึงอำนาจประเภทอื่นๆ นอกเหนือจากอำนาจตามกฎหมายอีกด้วย

ฟูโก้ (Foucault, 1975) ได้จำแนกรูปแบบของอำนาจไว้ 2 รูปแบบ รูปแบบแรก อำนาจคือการถูกควบคุมและต้องพึ่งพา (การยอมจำนน) และรูปแบบที่สอง อำนาจคือการผูกมัดตัวตนด้วยอัตลักษณ์อย่างมีจิตสำนึกหรือการรู้จักตัวเอง (การคืนรน)

ส่วน เอตซีโอนี (Etzioni, 1961) ได้ศึกษาฐานอำนาจในองค์การแล้วพบว่าฐานอำนาจในองค์การประกอบด้วย

1. ฐานอำนาจการบังคับ (Coercive Power) เป็นฐานอำนาจที่เกิดจากการบังคับหรือการลงโทษ
2. ฐานอำนาจอันเกิดจากอรรถประโยชน์ (Remunerative Power) เป็นฐานอำนาจที่เกิดจากความสามารถที่จะให้ประโยชน์หรือทรัพยากรตอบแทนแก่ผู้อื่นได้
3. ฐานอำนาจปทัสถาน (Normative Power) เป็นฐานอำนาจที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมอันเกี่ยวกับบุคคล เช่น ความต้องการความสำเร็จ ความเป็นเพื่อน ค่านิยมกลุ่ม และการกระตุ้นให้บุคคลอื่นคล้อยตามหรือปฏิบัติตามสิ่งที่เราต้องการ

ฐานอำนาจทั้งห้าของเฟรนซ์และราเวน ยังคงเป็นที่สนใจของนักวิชาการรุ่นหลัง เพราะมาต่อมาในคริสต์ศักราช 1975 กรุกลานสกี ได้ร่วมกับราเวน (Raven and Kruglanski, 1975 : 177) เสนอเพิ่มเติม ฐานอำนาจที่ 6 ต่อจากฐานอำนาจทั้งห้าตามการศึกษาของเฟรนซ์และราเวนในปีคริสต์ศักราช 1959 ว่า ได้แก่ ฐานอำนาจจากข่าวสาร (Information Power)

โตลี ริซโซ และคาร์รอลด์ (Tosi Rizzo and Carroll, 1986 : 516-518) มีความเห็นว่า ฐานอำนาจมีอยู่ 4 ฐาน คือ

1. ฐานอำนาจการให้รางวัล (Reward Power)
2. ฐานอำนาจการบังคับหรือการลงโทษ (Coercive power)
3. ฐานอำนาจความเชี่ยวชาญ (Expert Power)
4. ฐานอำนาจบารมี (Charismatic Power)

วันชัย วัฒนศัพท์ (2547) ได้กล่าวถึงแหล่งที่มาของอำนาจ ดังต่อไปนี้

1. อำนาจเหนือ (Power over) โดยยึดถือแนวคิดที่ว่า อำนาจหรือความสามารถที่ให้คนอื่นทำอะไรบางอย่างที่คนอื่นที่วานั้นโดยปกติอาจจะไม่ทำ นั่นคือ การมีอำนาจเหนือผู้อื่น

2. อำนาจร่วมกับ (Power with) ที่มองว่าอำนาจที่ร่วมกับผู้อื่น เหมือนกับการสร้างความร่วมมือกันระหว่างกันเช่นระหว่างนักพัฒนากับนักอนุรักษ์ ทั้งที่ทำงานสวนทางกันแต่หันมาร่วมมือกันเป็นลักษณะของ อำนาจร่วมกัน

3. การปราศจากอำนาจและการต้องพึ่งพิง ดูความสัมพันธ์กับเรื่องความขัดแย้งในลักษณะที่ว่า คนที่ไร้อำนาจนานๆ มักจะมองหาที่พึ่งพิง ความสัมพันธ์ของการพึ่งพิงอาจจะแสดงออกในทางบวกและการเสริมสร้าง เช่น ความสัมพันธ์กับผู้ให้คำแนะนำ

4. การเสริมพลังและการไม่ต้องพึ่งพิง ถ้าคนเรารู้สึกมีพลังอำนาจในเรื่องใดก็ตามก็จะทำให้เขาลดความจำเป็นต่อการพึ่งพิงคนอื่นและเปิดโอกาสสู่ความอิสระ ทำให้มีความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง มีศักดิ์ศรี

แนวคิดเรื่อง “อำนาจ” นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาได้ดังนี้ แนวทางที่หนึ่ง ศึกษาโครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชน ซึ่งวิเคราะห์ว่าในชุมชนหนึ่งๆ กลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมีกี่กลุ่ม แต่ละกลุ่มสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้มากน้อยเพียงใด มีการใช้อำนาจและอิทธิพลเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่ อย่างไร แต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อกันอย่างไร วิธีการวิเคราะห์ว่าใครมีอำนาจสามารถค้นหาได้จากปรากฏการณ์ว่าได้ประโยชน์จากการเข้าไปใช้ทรัพยากร คนๆ นั้นหรือคนกลุ่มนั้นคือผู้มีอำนาจและอาจวิเคราะห์ต่อไปได้อีกว่าการเข้าถึงทรัพยากรไม่เท่ากันของแต่ละกลุ่มนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันหรือไม่ อย่างไร และจากความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งนั้นนำไปสู่การสร้างอำนาจของแต่ละกลุ่มอย่างไร แต่โครงสร้างอำนาจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจอาจมีการสลายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับประเด็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ แนวทางที่สอง ศึกษาการสร้างพลังอำนาจ (empowerment) ของชุมชน โดยวิเคราะห์ว่าการสร้างพลังอำนาจของชุมชนมีเงื่อนไขมาจากอะไร ชุมชนมีวิธีการหรือกระบวนการสร้างอำนาจอย่างไร ศักยภาพด้านอำนาจของชุมชนมีมากน้อยเพียงใด ในการศึกษาที่จะต้องรองกับอำนาจอื่นๆ ในสังคม การสร้างพลังอำนาจของชุมชนเกี่ยวข้องกับองค์กรใดบ้างและมีการปรับเปลี่ยนแนวทางในการต่อสู้ไปตามสถานการณ์อย่างไร เป้าหมายของการสร้างพลังอำนาจของชุมชนคืออะไร และความเป็นไปได้ของชุมชนในการที่จะบรรลุเป้าหมายนั้น

นอกจากนั้นอำนาจยังเกี่ยวข้องกับ “ความขัดแย้ง” ดังที่ สตีเวน ลุกส์ (Steven Lukes, 1997) กล่าวว่า อำนาจไม่เพียงแต่ปฏิบัติการในพื้นที่ที่สังเกตได้ถึงความขัดแย้งหากแต่ยังมีการปิดบังอำพรางความขัดแย้งและไม่สามารถสังเกตความขัดแย้งได้อีกด้วย การที่ความขัดแย้งเป็นเรื่องที่ไม่เปิดเผยเสมอไปเนื่องจากกลุ่มที่มีอำนาจจะสร้างกฎ ขึ้นมาและจัดระบบให้กลุ่มที่เป็นรองปฏิบัติตามกติกาที่พวกตนกำหนดไว้เพื่อป้องกันการสูญเสียอำนาจของกลุ่ม ดังนั้นการตัดสินใจไม่กระทำบาง

สิ่งบางอย่างหรือการไม่คัดค้านของคนอีกกลุ่มหนึ่งจึงอาจเป็นผลมาจากการปฏิบัติการของอำนาจ โดยอาศัยวิธีการใช้อิทธิพลจัดการอย่างชำนาญ ทั้งนี้เพื่อป้องกันคนหรือกลุ่มคนจาก การคิดที่จะมีความขัดแย้งหรืออะไรที่จะเป็นไปในทางตรงกันข้ามที่จะเปิดไปสู่ความขัดแย้ง “ความขัดแย้ง” จึงเป็นผลจากการปฏิบัติการของอำนาจ อำนาจและความขัดแย้งจึงเป็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนภายใต้บริบทต่างๆ

การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ เป็นการต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและทุน ในการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่และเพื่อที่จะเข้าไปควบคุมการจัดการทรัพยากรและเพื่อการสร้างตัวตนทางชาติพันธุ์ เนื่องจากที่ผ่านมามีชุมชนชาติพันธุ์ ถูกมองว่าเป็นชุมชนชายขอบ งานศึกษาของปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2541) เรื่อง วาทกรรมว่าด้วยชาวเขา พบว่า กระบวนการที่กลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงถูกทำให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมไทย โดยการสร้างรัฐชาติ การเบียดบังให้คนบนพื้นที่สูงตกเป็นคนชายขอบนั้นถูกดำเนินภายใต้การสร้างมายาคติ 3 ประการต่อกลุ่มชาติพันธุ์ คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติด และมายาคติเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวของรัฐสู่พื้นที่สูงเพื่อควบคุมชาวเขาอย่างใกล้ชิด บริบทดังกล่าวชุมชนชาติพันธุ์ได้ถูกสร้างให้เป็นอื่นด้วยการประทับตราในฐานะชาวเขาทำลายป่า นำไปสู่การจับกุมคุมขังและทำให้เผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากร เมื่อการใช้พื้นที่เพื่อการผลิตถูกควบคุมจากรัฐ ภาวะชายขอบที่ชุมชนชาติพันธุ์เผชิญจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐในประเด็นการเข้าถึงทรัพยากร ได้ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เผชิญปัญหาในการผลิตระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนถูกปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์และพึ่งพาระบบตลาดซึ่งมีศักยภาพในการต่อรองที่น้อยกว่า

ภายใต้ภาวะความเป็นชายขอบที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชุมชนชาติพันธุ์ไม่ได้จำนนต่อภาวะชายขอบที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด แต่ได้พยายามแสวงหายุทธวิธีต่างๆ ในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของตนเองเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เช่น งานศึกษาของวาสนา ละอองปลิว (2546) ได้ทำการศึกษา ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวดาระอั้งในอำเภอเชียงดาว พบว่า กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวดาระอั้งเกิดขึ้นโดยใช้ยุทธวิธีที่แตกต่างมาใช้ในการต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ โดยการปรับเปลี่ยนถิ่นไหลไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มต่างๆ คือ การต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวดาระอั้งไม่ได้ปรากฏผ่านศักยภาพในการต่อต้านหรือตอบโต้ต่ออำนาจรัฐโดยตรง จึงเลือกที่จะสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านการจัดวางความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับรัฐ โดยนำอัตลักษณ์การนิยามตัวตนที่สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐ คือ การต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรผ่าน

การนำเสนอตัวตนในฐานะชุมชนรักษาป่า เพื่อตอบโต้การสร้างความเป็นอื่นในฐานะผู้ทำลายป่า และการต่อรองในการเข้าถึงสถานะพลเมืองผ่านการนำเสนอตัวตนในฐานะชาวเขาที่ดี

สมบัติ บุญคำเฮือง (2540) ได้ศึกษา พบว่า การต่อสู้ของชาวลาหู่ในการช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่เพื่อที่จะเข้าไปควบคุมการจัดการทรัพยากร โดยสร้างเครือข่ายของคหกรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำ ดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาระบบเกษตรอย่างยั่งยืนและการควบคุมป้องกันไฟป่า ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความจริงและนิยามความหมายต่อพื้นที่ป่า ทำให้ป่ามีฐานะเป็นพื้นที่ ป่าอนุรักษ์ เป็นการประกาศให้กลุ่มคนในสังคมให้รับรู้และรับบทบาทต่อชาวลาหู่ในฐานะ ผู้อนุรักษ์ ซึ่งเป็นการตอบโต้กับการนิยามความหมายหรือการตั้งข้อกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่รัฐและนักวิชาการบางส่วนที่ว่าชาวเขาเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าในเขตต้นน้ำลำธาร สถานการณ์การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในการสร้างความจริงของกลุ่มชาติพันธุ์ การต่อสู้กับอำนาจในการควบคุมและผนวกกับแบบแผนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนชาติพันธุ์จ้านต่อการใช้อำนาจรัฐ แต่ในทางตรงกันข้ามกลุ่มชาติพันธุ์พยายามต่อสู้ช่วงชิงโอกาสในเวทีต่อสู้เพื่อสร้างตัวตนทางชาติพันธุ์เพื่อให้ดำรงเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

การจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ เป็นการสร้างเวทีการต่อสู้ของ คนชายขอบที่เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของผู้ไร้อำนาจเพื่อที่ปรับตัวและต่อสู้ สร้างอำนาจในการต่อรองผ่านเครื่องมือหรือแหล่งของอำนาจต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เผชิญอยู่ โดยมี “ทรัพยากร” เป็นเวทีในกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจและความชอบธรรมให้กับคนชาย ขอบในการเข้าถึงและควบคุมการจัดการทรัพยากร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากร โดยประมวล ข้อสรุปจากการศึกษาที่ผ่านมาสามารถสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

สำหรับงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากร โดยประมวล ข้อสรุปจากการศึกษาที่ผ่านมาสามารถสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

พฤษ์ เถาถวิล (2542) ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่าของ ชุมชนแบบดั้งเดิมพบว่า ชุมชนเองก็เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการความขัดแย้งซึ่งดำเนินมา อย่างต่อเนื่อง โดยผ่านกระบวนการปะทะ ต่อรอง เรียนรู้เรื่องอำนาจใหม่ซึ่งนำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์ ทางสังคมชนิดใหม่ สิ่งที่สำคัญอันหนึ่งของการจัดการปัญหาคือ “การมีส่วนร่วม” ในการแก้ไข ปัญหาของผู้ได้รับผลกระทบ

ครุณี จงประสิทธิ์กุล (2544) ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่รักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาช้าง จังหวัดพะเยา พบว่าแนวทางการลดความขัดแย้งในชุมชนนั้น ต้องมีการจัดการทรัพยากรที่สานประโยชน์ทั้งระหว่างรัฐและชุมชน โดยส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้และตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรและเน้นหลักการกระจายอำนาจให้ชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายกำลังเรียกร้องกันอยู่แต่ยังไม่มี การดำเนินการอย่างจริงจังจากหน่วยงานภาครัฐ

นอกจากนี้ พิลูโซ แนนซี (Peluso, Nancy Lee, 1992) ศึกษากรณี ปัญหาความขัดแย้ง การควบคุมจัดการพื้นที่ป่าระหว่างรัฐกับชาวนาพื้นเมืองในเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย พบว่าสาเหตุความขัดแย้งเกิดจากการควบคุมการจัดการทรัพยากร และการต่อต้านของชาวนาพื้นเมืองเกี่ยวกับการเข้าถึงสิทธิการใช้ประโยชน์และอำนาจการควบคุมจัดการพื้นที่ป่าของคนแต่ละกลุ่ม รัฐมุ่งที่จะขยายอำนาจเหนือพื้นที่และควบคุมการจัดการทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางเศรษฐกิจของรัฐเป็นที่ตั้ง โดยเฉพาะการกำหนดนโยบายควบคุมพื้นที่ป่าเพื่อตอบสนองต่อการขยายตัว และการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการควบคุมสิทธิ การเข้าถึงหรือการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่า 3 ด้าน คือ ควบคุมที่ดินในเขตป่า การควบคุมพันธุ์ไม้และการควบคุมแรงงาน การจัดการความขัดแย้งชาวนาต่างร่วมกันต่อสู้กับรัฐเพื่อจะเข้าไปควบคุมจัดการพื้นที่ปลูกป่า แม้ผลประโยชน์ทางวัตถุของชาวนาจะต่างกัน ชาวนาไม่ได้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุอย่างเดียว แต่การต่อสู้เป็นเรื่องชีวิตจิตใจ พื้นที่ปลูกป่าในสายตาของชาวนาจึงไม่เป็นเพียงวัตถุเท่านั้น แต่ถูกให้คุณค่าในเชิงวัฒนธรรมไปแล้วและความเข้าใจนี้ก็อยู่เหนือผลประโยชน์ นั่นคือ ชาวนาได้สร้างมิติทางศีลธรรม คุณค่าและอุดมการณ์ขึ้นมา ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการสร้างความสัมพันธ์กับคนภายนอก

ยศ สันตสมบัติ (2543) ได้ศึกษา “พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ ในประเทศไทย” พบว่าสาเหตุความขัดแย้งเกิดจากการที่รัฐจะแผ่ขยายอำนาจเข้าไปจัดการทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโอนทรัพยากรป่ามาเป็นของรัฐ หรือการพยายามแยกคนออกจากป่าอย่างเด็ดขาด ด้วยข้อกฎหมายที่รัฐได้ตราขึ้นมาในภายหลัง หากแต่โดยสภาพความเป็นจริงแล้วพบว่าบทบัญญัติดังกล่าวแทบจะไม่มีผลในทางปฏิบัติได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะว่ากระแสจารีตประเพณีที่สั่งสมสืบสานกันเรื่อยมาจากบรรพชน ยังมีผลบังคับใช้เป็นกฎหมายของชุมชนที่แข็งแกร่งกว่ากฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น การที่กฎหมายไม่สามารถบังคับใช้ได้ ในทางปฏิบัติเป็นเพราะช่องว่างของกฎหมายที่ปฏิเสธจารีตประเพณีของชุมชน ซึ่งเป็นรากเหง้าของสังคมไทยนั่นเอง

ความถักถักระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่น เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งมีแนวโน้มว่ารุนแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ งานวิจัยนี้ได้เสนอว่าทางออกที่ดีที่สุดในเรื่องนี้คือ กฎหมายของรัฐ และจารีตประเพณีของชุมชนจะต้องไปด้วยกัน จากการศึกษาที่ถือว่าทรัพยากรเป็นของรัฐและองค์กรของรัฐเท่านั้น ที่จะควบคุม และจัดสรรทรัพยากรไปสู่รากฐานแนวคิดใหม่ ว่าทรัพยากรเป็นของปวงชน และเป็นภาระหน้าที่ร่วมกันของชุมชนและรัฐ ที่จะต้องรักษาและจัดการทรัพยากรอย่างสมดุล ยั่งยืนและเป็นธรรม

มิ่งสรรพ ขาวสะอาด (2544) เรื่องความเป็นไปได้ของโครงการแผนแม่บทสำหรับลุ่มน้ำหลัก 25 ลุ่มน้ำ พบว่าปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำเกิดจากการขยายตัวของพื้นที่ทำกินทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ การขยายตัวของการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่ใช้น้ำอย่างเข้มข้น เริ่มมีการใช้น้ำในฤดูแล้ง โดยเฉพาะพืชดอกและไม้ผล นอกจากนั้น การขยายตัวของประชากร ซึ่งการขยายตัวนั้นเป็นไปเพราะทุกฝ่ายเข้าถึงน้ำได้โดยสะดวกใช้น้ำอย่างเสรี เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำ ทำให้เกิดการใช้กำลังและเป็นปัญหาความมั่นคงในที่สุด แนวทางการจัดการความขัดแย้งคือ การจัดสรรน้ำที่ยอมรับในสังคมต้องเป็นกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนร่วม ต้องมีเวทีที่มาตกลงกันในการใช้น้ำ โดยมีผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้ตั้งกติกา และกำหนดขนาดการใช้น้ำโดยกำหนดสิทธิผู้ใช้น้ำ หรือชุมชนได้โดยฉันทามติ โดยมีองค์กร หรือนักวิชาการเป็นผู้สนับสนุนด้านวิชาการ

อนุสรณ์ ไชยมงคล (2545) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการความขัดแย้งจากการใช้น้ำของชุมชนในลุ่มน้ำตาช้าง กรณีศึกษา การจัดการเชิงสถาบัน ปัญหาและอุปสรรค พบว่า ชุมชนแต่ละกลุ่มมีการแก้ไขปัญหาที่หลากหลายรูปแบบ คือ

1. มีคณะกรรมการที่เป็นตัวประสานให้แต่ละส่วนเข้ามาเจรจา
2. การปรับใช้และการผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ เป็นการนำองค์ความรู้ท้องถิ่นผสมผสานกับองค์ความรู้แบบสมัยใหม่ นำมาใช้ในการจัดการทรัพยากร
3. กระบวนการร่างหรือการสร้างการยอมรับใน “กติกา” หรือข้อตกลง การสร้างข้อตกลงร่วมนี้เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชนท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากร

โสภณ ติวตานุรักษ์ (2544) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรกรรมชุมชนริมฝั่งลำน้ำแม่ฝางตอนกลาง ลุ่มน้ำกก : อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า กลไกในการจัดการความขัดแย้งจะเป็นหน้าที่ของหัวหน้าแก่มือ (ผู้นำในการจัดการน้ำ) หากไม่สามารถแก้ไขได้ประชาชนหรือรองประธานจะดำเนินการแก้ไขปัญหาต่อไป การตกลงใจกระทำใดๆ จะใช้การประชุมหารือและใช้เสียงส่วนใหญ่เป็นแนวทาง ส่วนวิธีการและขั้นตอนในการจัดการความขัดแย้งของคณะกรรมการใช้วิธีการประนีประนอม เป็นหลักในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และผู้มีบทบาทมากที่สุดในการ

การแก้ปัญหาความขัดแย้ง คือหัวหน้าแก่ฝ่าย(ผู้นำในการจัดการน้ำ สำหรับขั้นตอนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งได้ประยุกต์ใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นขั้นตอนในการจัดการปัญหาความขัดแย้งคือ อริยสัจ 4

รัฐภูมิ ปางวัชรกร (2551) ได้ศึกษาเรื่อง ศักยภาพและข้อจำกัดขององค์กรชุมชนปกากะญอในการจัดการข้อขัดแย้งที่ดินในเขตป่าอนุรักษ์ : กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยส้มป่อย ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆ ในชุมชนนั้นมีมาตั้งแต่ในอดีตซึ่งองค์กรชุมชนในอดีตสามารถจัดการความขัดแย้งทั้งภายในและนอกชุมชนได้ดี แต่ไม่สามารถจัดการกับปัญหาในปัจจุบันที่มีความขัดแย้งสลับซับซ้อนมากขึ้นได้ อันเป็นผลมาจากความกดดันของการใช้ที่ดิน จากผลของนโยบายการจัดการพื้นที่ป่าของรัฐผนวกกับการผลิตเชิงพาณิชย์ที่มากขึ้นและพบว่าแนวทางการจัดการความขัดแย้งคือ

1. แนวทางการจัดการร่วม เป็นแนวทางใหม่ในการจัดการที่สามารถลดปัญหาข้อขัดแย้งในพื้นที่ระดับหนึ่ง เนื่องจากมีแนวคิดหลักในการวิเคราะห์ปัญหาอย่างบูรณาการ และการจัดการปัญหาร่วมกัน โดยการประสานกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ทั้งหมดให้ปฏิบัติงานร่วมกันภายใต้ข้อตกลงและใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ในการดำเนินงาน

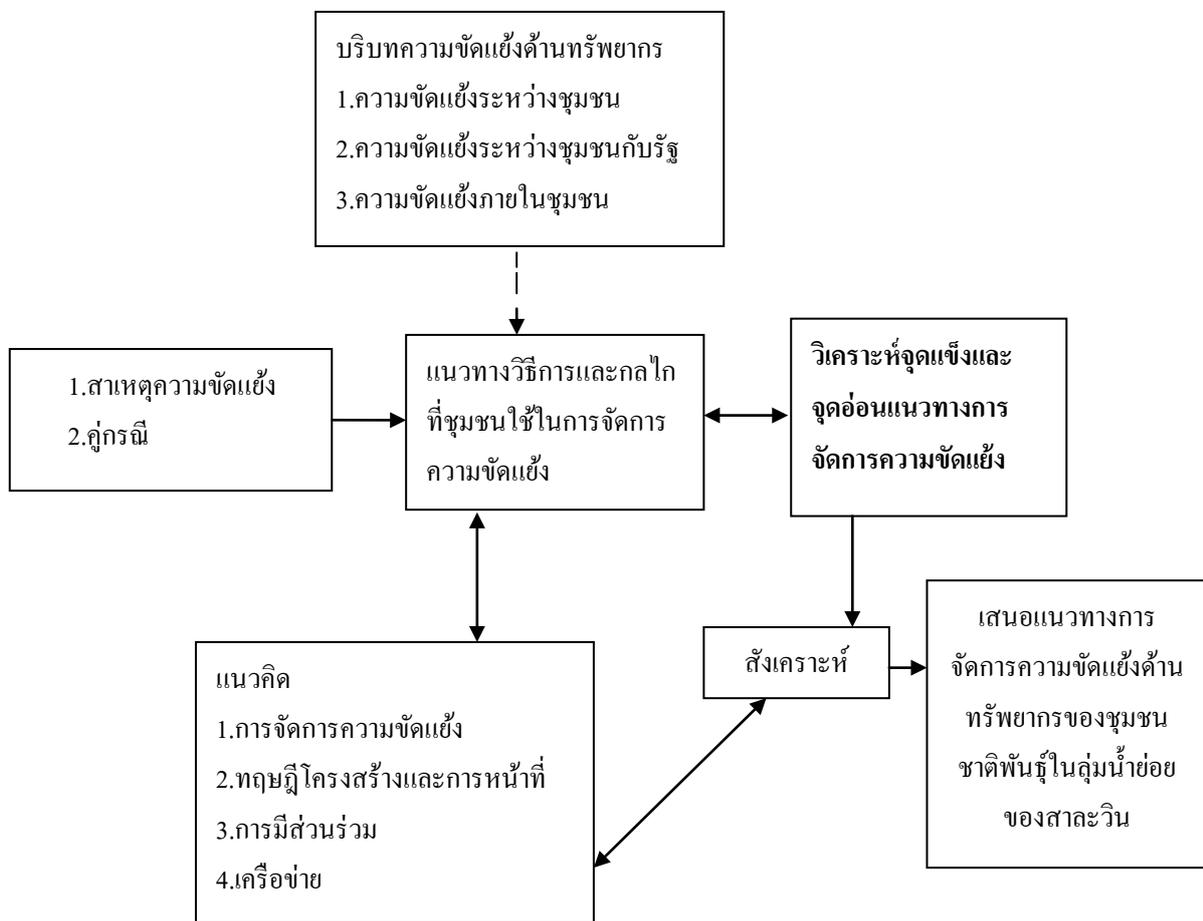
2. การส่งเสริมองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถควบคุมปัญหาข้อขัดแย้งได้ด้วยตนเอง ซึ่งเริ่มจากปัญหาที่สำคัญที่สุดนั่นคือ ปัญหาพื้นที่ทำกินของชุมชน มีการดำเนินการจัดทำแนวเขตการใช้พื้นที่ป่าโดยชุมชนร่วมกับภาครัฐ และได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ทำให้ปัญหาข้อขัดแย้งเริ่มลดลง

รัฐติกันต์ ปั้นเปอะ (2545) ซึ่งได้ศึกษาเรื่อง การจัดการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนชนบทภาคเหนือ พบว่า การจัดการความขัดแย้งใช้มิติทางวัฒนธรรม คือ การที่ชุมชนมีความเอื้ออาทรกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเคารพนับถือผู้อาวุโส ผู้เฒ่า ผู้แก่ การให้การยอมรับในบทบาทผู้นำชุมชนของตน และได้นำเอาประเพณีเป็นตัวยึดโยงความสัมพันธ์ในชุมชน การปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ ตลอดจนการนำกฎ กติกา ระเบียบของกลุ่มที่ชุมชนช่วยกันคิดค้นขึ้นมาใช้ในการควบคุมไม่ให้เกิดความขัดแย้ง หรือแก้ไขความขัดแย้งไม่ให้เกิดความรุนแรงบานปลายออกไป ส่วนวิธีการ รูปแบบ การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ชุมชนใช้วิธีการไกล่เกลี่ย ประนีประนอม วิธีการเจรจาต่อรอง วิธีการเรียกร้องด้วยวาจา วิธีการออกกฎระเบียบ วิธีการไม่คบหาสมาคม วิธีการวิพากษ์วิจารณ์ และวิธีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างตอบแทน

ณัฐวุฒิ พิมพ์ลัดดา (2552) ได้ศึกษาความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งของทรัพยากรป่าไม้โดยการจัดการร่วม : กรณีศึกษาบ้านห้วยขนุน ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า สาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นนั้นมาจากความกดดัน

กรอบแนวคิดการวิจัย

บริบทความขัดแย้งด้านทรัพยากร กรณีศึกษาความขัดแย้งของชุมชนชาติพันธุ์ ได้แก่ ระหว่างชุมชนกับชุมชน ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และความขัดแย้งภายในชุมชน เมื่อเกิดความขัดแย้งชุมชนชาติพันธุ์มีแนวทางและวิธีการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่หลากหลาย ซึ่งแต่ละแนวทางก็มีจุดแข็ง และจุดอ่อนที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากร สรุปลงเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยของการวิจัย ดังแผนภาพที่ 2.2

แผนภาพที่ 2.2 กรอบแนวคิดการวิจัย